

Pomirenje kao društvena obaveza

Ogledi o odgovornosti,
dijalogu i poverenju

Pomirenje kao društvena obaveza

Ogledi o odgovornosti, dijalogu i poverenju

kas.de/serbien

IZDAVAČ

Fondacija Konrad Adenauer
Beograd

ZA IZDAVAČA

Jakov Devčić

UREDNIK

Gordana Pilipović

PREVODIOCI

Sanja Katarić

Prevodilačka služba Ministarstva spoljnih poslova
Savezne Republike Nemačke

Copyright © 2026, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd

Sva prava zadržana. Doštampavanje u celosti kao i u segmentima i svaka druga upotreba - umnožavanje, prevođenje, mikrofilmovanje, kao i skladištenje i obrada na elektronskim uređajima - zahteva pismenu saglasnost Fondacije Konrad Adenauer.

Pomirenje kao društvena obaveza

Ogledi o odgovornosti,
dijalogu i poverenju

BEOGRAD, 2026.

Sadržaj

- 6 Predgovor**
Jakov Devčić
Dijalog kao uslov slobode
- 10 Između konflikta i konsenzusa**
Norbert Lamert
Politički sukob sa uvažavanjem
- 16 Sposobnost da se kaže „mi“**
Frank-Valter Štajnmajer
Povodom 150. rođendana Konrada Adenauera
- 20 Koja vrsta konflikta je potrebna demokratiji?**
Kristijan Bermes
O profesionalnim i amaterskim demokratama
- 28 Integracija kroz konflikt**
Jens Hake
Kultura intelektualne rasprave u (bivšoj) Zapadnoj Nemačkoj
- 36 Drugačija podela**
Tomas Petersen
Teza o društvenoj polarizaciji u anketama
- 44 Nove klasne borbe?**
Ursula Vajdenfeld
Aktuelne rasprave o raspodeli blagostanja
- 50 Slobodna reč i pravila**
Julija Klekner
Putevi do živog demokratskog diskursa
- 56 Ostaci građanskog učenja o vrlinama**
Astrid Sevilja
Naglašavanje sposobnosti za liberalno-demokratske rasprave
- 64 „Borba protiv desnice“**
Kristina Šreder
U pravcu ukidanja osnovnog konsenzusa protiv totalitarizma
- 70 Promena ka autoritarnom**
Kristofer Bekman
Istorijska iskustva sa postavljanjem društvenog mira iznad svega

Predgovor

Dijalog kao uslov slobode

Nakon globalnih izazova pandemije Kovida-19, koji su ugrozili svetsko stanovništvo kao nijedan drugi fenomen u savremenom dobu, danas doživljavamo pojavu populizma, podela i kulture otkazivanja (Cancel Culture) kao drugi veliki izazov za slobodni svet. Ljudi se sve više povlače u svoje zatvorene diskurse, veruju u navodno jednu jedinu istinu i sve češće prelaze granice mentalnog i fizičkog nasilja.

Ovu zbirku čini deset tekstova koji se, svaki iz svog ugla, bave jednim od ključnih pitanja savremene demokratije: kako u uslovima dubokih društvenih podela očuvati slobodu, političku odgovornost i međusobno poverenje, a da se ne posegne ni za prisilom, ni za prividnim jedinstvom. Zajednička tačka svih priloga nije potraga za jednostavnim rešenjima, već uverenje da dijalog predstavlja nezamenljiv temelj demokratskog poretka.

Demokratija ne podrazumeva odsustvo konflikta. Naprotiv, politički sukob je njen sastavni deo. Presudno je, međutim, na koji način se taj sukob vodi. Demokratija počinje tamo gde se onaj koji drugačije misli priznaje kao legitiman sagovornik, a završava se onda kada razlika u mišljenju preraste u trajno neprijateljstvo. Dijalog stoga nije znak slabosti, već izraz političke zrelosti i poverenja u sopstvene institucije.

Ovakvo razumevanje demokratije snažno je obeležilo i evropsko iskustvo posle Drugog svetskog rata. Jedan od njegovih ključnih predstavnika, Konrad Adenauer, opisao je demokratiju ne kao puki skup procedura već kao vrednosni okvir koji obavezuje i pojedinca i državu:

„Demokratija je više od parlamentarne forme vladavine; ona je pogled na svet koji počiva na shvatanju dostojanstva, vrednosti i neotuđivih prava svakog pojedinca.

Prava demokratija mora ta neotuđiva prava i vrednost svakog čoveka poštovati u državnom, privrednom i kulturnom životu.

Ko zaista demokratski promišlja, mora imati poštovanje prema drugom, prema njegovoj iskrenoj volji i nastojanju.“

(Konrad Adenauer, *Sećanja 1945–1953*, Štuttgart 1965)

Ove reči podsećaju da demokratija nije samorazumljiva. Ona zahteva političku kulturu koja se zasniva na uvažavanju, samosavladavanju i spremnosti da se sasluša onaj koji misli drugačije. Tamo gde to uvažavanje iščezne, institucije gube sadržaj, a javni prostor se prazni od poverenja.

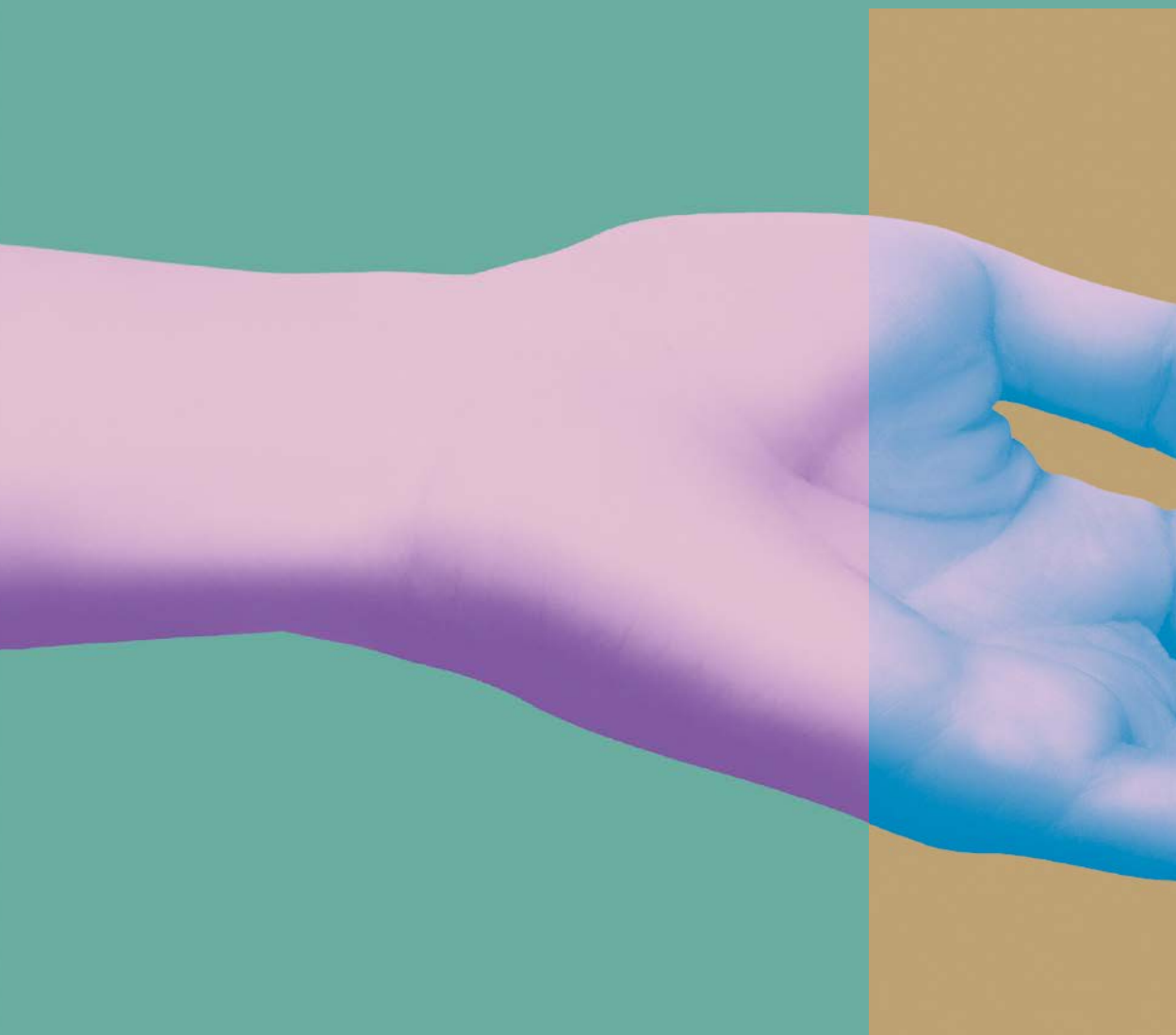
Tekstovi u ovoj zbirci polaze od saznanja da savremena društva sve češće pate od gubitka zajedničkog jezika. Polarizacija, nepoverenje i sklonost ka pojednostavljenim objašnjenjima stvaraju atmosferu u kojoj dijalog deluje kao napor bez garancije uspeha. Ipak, upravo u takvim okolnostima dijalog postaje neophodan. Jer alternativa razgovoru nije stabilnost, već postepeno udaljavanje od demokratskih principa.

Evropski projekat nastao je iz tog uvida. Evropska unija nije odgovor na neslaganja, već na njihovu destruktivnu eskalaciju. Ona predstavlja istorijski pokušaj da se politički konflikti trajno podrede pravilima, institucijama i kompromisu. U tom smislu, evropsko iskustvo jasno pokazuje da se demokratija ne brani isključivanjem, već strpljivim, često teškim, ali uvek nužnim procesom političkog razgovora.

Zato ovi tekstovi ne nude gotove sudove, već pozivaju na razmišljanje o uslovima pod kojima dijalog uopšte može da uspe: o poverenju u institucije, o prihvatanju različitosti, o granicama sukoba i odgovornosti javne reči. Oni podsećaju da demokratska stabilnost ne počiva na ukidanju razlika, već na sposobnosti da se razlike izdrže i oblikuju.

Ova zbirka upućena je svima koji veruju da demokratija ostaje otvoren proces – nesavršen, zahtevan, ali nezamenljiv. Dijalog nije brz put, ali je jedini koji vodi ka slobodi i bezbednosti. U tome se, uprkos svim istorijskim i društvenim razlikama, susreću evropska iskustva i savremeni izazovi s kojima se suočavaju današnja društva, pa i srpsko.

Jakov Devčić,
Direktor
Fondacija Konrad Adenauer
Srbija i Crna Gora

Između konflikta i konsenzusa

Norbert Lamert
(Norbert Lammert)

Rođen je 1948. u Bohumu, studirao je društvene nauke, 1988. do 2002. bio je portparol za kulturu i medije parlamentarne grupe CDU/CSU u Nemačkom Bundestagu, od 2018. do 2025. bio je predsednik Fondacije Konrad Adenauer.

Politički sukob sa uvažavanjem¹

„Niko nije u posedu jedinstvene istine. Razgovori i međusobna razmena predstavljaju jedino što nam može pružiti nadu da bismo se mogli približiti istini.“² Ovaj uvid Konrada Adenauera danas je aktuelniji nego ikad ranije. Demokratiji koja ima odlike vitalnosti rasprava i diskurs potrebni su kao vazduh.

Naše slobodarsko pluralističko društvo dozvoljava i ima potrebu za raspravama u najboljem smislu te reči. Njih ne samo da nije moguće izbeći već su one nezaobilazne u potrazi za najboljim rešenjem.

Verbalni konflikt je obavezan. Glavna karakteristika demokratije upravo je da ne postoji „opšta volja“ (*volonté générale*)

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 18-21, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/zwischen-konflikt-und-konsens

2 Konrad Adenauer u Kelnu na događaju Hrišćansko-demokratske unije (CDU) 11. 08. 1946, izvor: ACDP str. 1, stranica o Adenaueru.

3 Martina Kix / Sophia Schirmer: „Napetost je konstantno prisutna, zato što je to zabavno.“ Intervju sa Nilsom C. Kumkarom (Nils C. Kumkar), u nedeljniku Špigel (Der Spiegel), 14. 08. 2025, str. 36-38.

na koju se često pozivaju diktature, da ne postoji zajednička volja već da ono što društvo zaista želi mora da proistekne iz debate. Imajući to u vidu, čvrsto opstaje i zabluda da demokratija predstavlja postupak koji ima za cilj sprečavanje sukoba. Istina je upravo na suprotnoj strani: demokratija je, barem je tako bilo do sada, najbolji mogući postupak civilizovanog iznošenja različitih stavova, mišljenja i interesa i dolaženja do rezultata koji je obavezujući za sve. To predstavlja suštinu demokratije. U intervjuu za nemački nedeljnik Špigel (Der Spiegel) sociolog Nils C. Kumkar (Nils C. Kumkar) rekao je: „Moderna politika funkcioniše kroz konflikte. [...] Polarizacija je deo političkog sistema. Ona ispunjava važne funkcije: strukturu, pojačava napetosti, čini alternativne opcije vidljivim. Ona integriše ljude u politički proces u skladu sa sledećom idejom: ovaj konflikt odnosi se na nešto značajno, važno je da učestvuješ, da se uključiš, da izađeš na birališta.“³

Integrisanje nespojivog

Imajmo u vidu da odluka većine u demokratskoj pravnoj državi ni u kom slučaju ne predstavlja dokaz ispravnosti ili istinitosti određenog mišljenja. Kada bi ispravnost bila očigledna ili dokaziva, glasanje ne bi ni bilo neophodno. Radi se mnogo više o neophodnim odlukama uz postojanje legitimnih alternativa o kojima odlučuje većina i koje na taj način stiču pravno obavezujuću snagu, iako se ne mora obavezno raditi o ispravnim odlukama. Te odluke važe sve dok većina ne odluči drugačije. Bez tog konsenzusa slobodarsko društvo ne bi moglo da rešava svoje sukobe.

U tom smislu politika omogućava integrisanje nespojivog u društvu – doduše pod uslovom nepokolebljivog važenja pravila, a ne istina. Možemo imati svoja mišljenja i uverenja, ali ne možemo znati šta je istina. Upravo zato što ne možemo da odgovorimo na pitanje šta je istina, neophodna nam je politika i iz tog razloga je demokratija moguća.

Pošto smo uvideli da niko ne poznaje apsolutnu istinu, sklopili smo društveni dogovor o poštovanju demokratskih procedura. Svako mora imati mogućnost da se zalaže za ono što mu je važno i što mu deluje ispravno. Istovremeno niko ne sme da polaže pravo na apsolutnu istinitost svojih uverenja i

mišljenja. *Noje cirher cajtung* („Die Neue Zürcher Zeitung“) nedavno je objavio: „Demokratski suverenitet ne ogleda se konačno u slobodnom izražavanju mišljenja već u toleranciji i prihvatanju drugačijih mišljenja, pogotovo kada su ta mišljenja dijametralno suprotna.“⁴

4 Benedict Neff: „Zli duh cancel-kulture“ („Der Ungeist der Cancel-Culture“), u: Neue Zürcher Zeitung, br. 224, 27.09.2025.

Upravo to već neko vreme sve manje važi. Uvid i spremnost da pravila uspostavljena za mirno rešavanje sporova imaju prednost nad ciljevima sve više erodiraju, i to upravo u zapadnom svetu. Sve češće se pravila podređuju sopstvenim interesima. Na međunarodnom nivou svedočimo procesu u kome svetski poredak zasnovan na pravilima, koji propagiraju i, činilo se, generalno prihvataju zapadne demokratije, napušta upravo predsednik Sjedinjenih Američkih Država. On ni merama na planu unutrašnje ni svojim najavama na planu spoljne politike ne ostavlja nikakvu sumnju da svoje predstave o „novom zlatnom dobu Amerike“ ne želi da veže ni za zapisana ustavna pravila ni za međunarodne ugovorne obaveze, već umesto toga sklapa sporazume zasnovane na „dogovorima“, pretežno bilateralnim, i to sa sve kraćim rokom trajanja. Takav, gotovo proizvoljan pristup otežava, ako ne i onemogućava, rešavanje globalnih izazova, kriza i konflikata uz međusobnu saglasnost.

Ono što na međunarodnom nivou deluje kao još jedna, a pri pažljivijem razmišljanju možda čak i kao najveća prekretnica, može se uočiti i u mnogim debatama i sukobima u sopstvenoj zemlji. Mnoge rasprave o spornim pitanjima i kontroverznim temama vode se sa fundamentalističkim žarom i praćene su iskrivljenim predstavama i lažnim optužbama, uvredama i neprijateljskim napadima.

Društvene mreže kao iskušenje

Ne smemo zanemariti da je, usled sve većeg potiskivanja konvencionalnih, klasičnih medija od strane elektronskih medija sa njihovim komunikacionim platformama i neuporedivo većim brojem korisnika, iskušenje da se složeni procesi pojednostavljaju, zaoštavaju, dramtizuju, a neretko i predstavljaju kao skandali postalo još veće, a često i neizbežno. Očigledno je da je izazov da se polemikom i preterivanjem „kupi“ pažnja postao veoma snažan – pažnja koju uravnoteženo i ni-

5 Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen e.V.: Aggressionen und Gewalt gegen Politiker*innen. Erste Ergebnisse einer deutschlandweiten Befragung, KFN-Forschungsprojekt 2023-2026, 27. 05. 2025, <https://kfn.de/wp-content/uploads/2025/05/Factsheet-erste-Ergebnisse-der-Dunkelfeldbefragung.pdf> [letzter Zugriff: 07. 10. 2025]

6 Udruženje državnih službenika Nemačke (dbb beamtenbund und tarifunion): dbb Bürgerbefragung „Öffentlicher Dienst 2025 - Gewalt gegen öffentlich Beschäftigte“ (Sonderenteil), S. 8, www.dbb.de/artikel/einfacher-schneller-digitaler-das-erwarten-die-deutschen-vom-staat.html sowie www.dbb.de/fileadmin/user_upload/globale_elemente/pdfs/2025/250903_forsa_Gewalt_gegen_oeffentlich_beschaeftigte.pdf [letzter Zugriff: 07. 10. 2025].

7 Ahmad Mansour: „Das Debattenverbot in Deutschland“, u dnevnom listu Velt (Die Welt), 14. 08. 2025.

jansirano izlaganje po pravilu više ne dobija, jer reći nešto razumno gotovo da je postala garancija za to da tako nešto neće biti primećeno.

Ovakav razvoj šteti demokratiji i ugrožava je, jer demokratija zavisi od prosvetene kulture vođenja rasprave i debate. Ono što ranije nije bilo primereno da se bilo gde izgovori, sada se izgovara upravo na društvenim mrežama. Internet svakako nije uzrok stvarnih ili umišljenih tendencija ka brutalnosti u našem društvu, ali jeste njihov najvažniji katalizator.

U međuvremenu, ne radi se više samo o uvredama i psovka u digitalnom prostoru: prema jednom istraživanju iz 2024. godine među političarima na lokalnom, pokrajinskom i saveznom nivou⁵, 46 odsto njih, znači skoro gotovo svaki drugi političar, doživeo je u poslednjih šest meseci agresiju ili nasilje. Kod trinaest odsto njih bilo je pogođeno i njihovo privatno okruženje. Među zaposlenima u javnoj upravi, prema jednoj drugoj aktuelnoj studiji⁶, svaki drugi političar je tokom svog rada već jednom doživeo ometanje, vređanje ili čak fizički napad. Mnoge retoričke eskalacije, kojima već neko vreme svedočimo, imaju jednu pogubnu dinamiku, u kojoj se na kraju javno čuju samo najglasniji i najekstremniji glasovi. Nažalost, tačno je i to da toj spirali verbalnih ispada i uvreda ne doprinose samo populist, već i neki od njihovih preterano revnosnih oponenta.

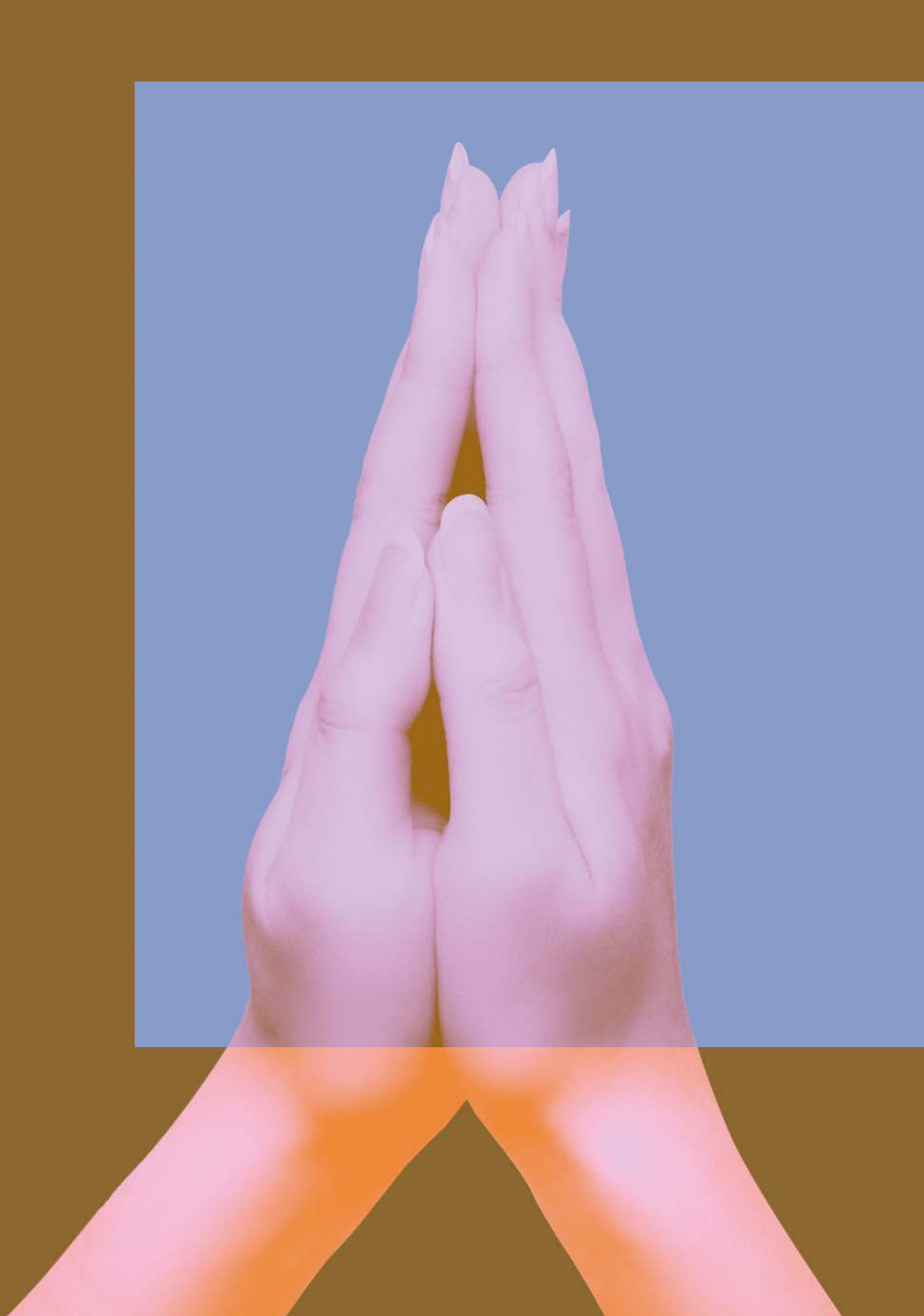
Ravnoteža između konflikta i konsenzusa

Odgovor na uočljive promene u našoj kulturi vođenja rasprave ne može i ne sme biti izbegavanje debata i diskusija u budućnosti – naprotiv. Ahmad Mansour (Ahmad Mansour) formulisao je to ovako: „U vremenu društvenih mreža, rastuće polarizacije i društvene radikalizacije, odgovor političarki i političara demokratskog usmerenja ne sme biti zabrana debate ili veštačko insceniranje harmonije. Odgovor mora upravo biti debata – prava, oštra, ponekad neprijatna debata.“⁷

Kao društvo u celini, u našem zajedničkom interesu mora biti da kroz slobodne diskurse dolazimo do rezultata i odluka čije prihvatanje počiva i na tome što svi učesnici imaju utisak da je proces koji je do njih doveo bio sproveden na jedan svima jasan i demokratski način. Demokratija je naročito za-

htevna politička tvorevina koja živi od vešto uspostavljenog odnosa između konflikta i konsenzusa, i u toj ravnoteži ona opstaje ili propada. Slobodno društvo nikada ne može biti društvo bez konflikata. Naprotiv, samo postojanje konflikata predstavlja jasan pokazatelj osnovnih sloboda u jednom društvu, pod uslovom da ti konflikti ne samo da postoje već su i prihvaćeni.

Za političku kulturu i stabilnost parlamentarne demokratije u našoj zemlji svi smo zajedno odgovorni. I birači i izabrani predstavnici podjednako su dužni da preuzmu na sebe tu odgovornost, ukoliko ne želimo da je neodgovorno prepustimo pojednostavljiivačima, demagozima i protivnicima demokratije.

Sposobnost da se kaže „mi“

Frank-Valter Štajnmajer (Frank-Walter Steinmeier)

Rođen je 1956. u Detmoldu, od 2017. predsjednik Savezne Republike Nemačke. Povodom 75. godišnjice Savezne Republike Nemačke, godine 2024. objavljen je njegov esej „Mi“ u izdavačkoj kući „Zurkamp“ (Suhrkamp).

Povodom 150. rođendana Konrada Adenauera¹

Pre nepunih sedamdeset godina, prvi kancelar naše republike održao je u Andernahu govor povodom polaganja zakletve prvih vojnika Bundesvera. Kada sam ove jeseni svoju kancelariju na tri dana izmestio u ovaj grad na Rajni, sedamnaesti po redu mojih „službenih boravaka na lokalu“ širom Nemačke, poseta istorijskom mestu osnivanja Bundesvera bila je obavezna.

Posmatrajući faksimil ovog govora u istorijskoj baraci kasarne „Kranenberg“, još jedanput mi je postalo jasno koliko je političko nasleđe Konrada Adenauera značajno i aktuelno za našu zemlju, naročito danas.

Godine Konrada Adenauera kao kancelara povezujemo ne samo sa političkom mudrošću i prodornošću. On je, pored toga, snažno uticao na oblikovanje ustavnog poretka Savezne Republike u vreme kada je Osnovni zakon² tek bio donet i još

neoproban, kada još nije bila etablirana državna praksa posleratne demokratije. Opterećenja novog početka bila su ogromna, gotovo nepodnošljiva. Zemlja koja je doslovno bila u ruševinama, stanovništvo bez političkog kompasa nakon trauma i razaranja rata koji se naposljetku vratio u Nemačku, nakon katastrofe totalitarne diktature koju je morao savladati i pobediti strani faktor, nacija koja je, činilo se, u potpunosti proćerdala svoj moralni kredit, naprosto prezrena od strane žrtava nacizma, preživelih Holokausta i od onih koji su pretrpeli nemačku okupaciju i rat uništenja. U to doba, Adenauerova snaga da odredi pravac u kojem će zemlja ići dala je neophodan impuls za gotovo neverovatan uspeh Savezne Republike.

Adenauerov govor iz Andernaha toliko je značajan jer dokumentuje jednu od njegovih najosporenijih strateških odluka, ponovno naoružavanje Nemačke uz njeno uključivanje u zapadni savez. Savezna Republika nije se slomila na ovim i drugim velikim spornim pitanjima iz vremena njenog osnivanja, nego je na njima ojačala. Koji je razlog tome?

Borba za ispravan stav

Demokratiji je potrebna rasprava, a potrebna joj je i politička kultura koja u borbi za ispravan stav ostaje svesna toga da slobodarski poredak povezuje sve građane i građanke. Dok raspravljamo, neophodno je zadržati sposobnost da kažemo „mi“. Izmeštanje predsedničke kancelarije iz Berlina u manje gradove naše zemlje služi oživljavanju demokrat-

ske kulture rasprave. U Andernahu sam, sedam decenija nakon Adenauerovog govora, diskutovao o ponovo veoma osporavanom pitanju vojne obaveze i opšte obavezne građanske službe. Učestvovala su i žena u uniformi i mirovna aktivistkinja. Diskutovali su kako politički angažovani mladi ljudi koji i ne znaju za vojnu obavezu, tako i pripadnici starije generacije za koje se služenje vojnog roka podrazumevalo. Kada tražimo svoj put pri donošenju ovakvih dalekosežnih odluka kao što je obavezna služba, politička previranja, krize i pretnje našeg doba igraju ključnu ulogu. Ipak, pomaže nam iskustvo koje smo mi, Nemci, stekli posle 1945. Deo toga je i sećanje na Konrada Adenauera.

„Jedini cilj ponovnog naoružavanja Nemačke je da doprinesemo očuvanju mira“, izjavio je u Andernahu, u januaru 1956. Odbrambena snaga saveznika treba da predstavlja prevelik rizik za svakog napadača. „U takvoj vojnoj snazi, koja je dovoljna samo za našu odbranu, niko ne može da vidi pretnju.“ Adenauer, koji je kratko pre toga proslavio osamdeseti rođendan, bio je na vrhuncu svoje karijere kada se izborio za formiranje zapadnonemačke vojske. I u tom pogledu je dokazao svoje liderstvo, suočen sa oštrim kritikama, svoju nepokolebljivost, budući da je imao cilj pred očima. No, ne treba da nas zanima samo

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 29-32, <https://www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/die-faehigkeit-wir-zu-sagen>.

2 Ustav (Prim. prev.)

to. Zaokupirala ga je, pre svega, prekretnica do koje je doveo ovaj trenutak u nemačkoj istoriji. Radilo se o „novoj“ vojsci, a ne o staroj u novoj uniformi, kako su sumnjičavo tvrdili kritičari. Sa Adenauerom se završila zlokobna istorija nemačkog militarizma. Iako su bivši pripadnici Vermahta učestvovali u izgradnji Bundesvera, ostaje činjenica da sa Adenauerom počinje tradicija vojske jedne demokratije koja je, po njegovim rečima, svesna da je ravnopravan član u savezu „slobodnih naroda“.

Adenauer je održao kratak, a nipošto patetičan govor. Poznato je koliko je bilo njegovo nepoverenje prema uzavrelim emocijama mase, koliko je Nemce smatrao podložnim propagandi. Previše njih su pod Hitlerom učestvovali u uzvikivanju parola, u delima, na raznorazne načine bili saučesnici i doušnici režima. Bilo je potrebno da se svakom novom nacionalizmu suprotstavi trezveni razum realističke politike koju je, kao pouku iz nemačke istorije, od sada trebalo da simbolizuje Savezna Republika. To je značilo: vezivanje za Zapad, članstvo u NATO-u i evropske integracije umesto teritorijalnog revanšizma ili nemačkog jedinstva *bez* prava i slobode. To jedinstvo, ponovno ujedinjenje Nemačke, Adenauer nije doživeo, međutim, njegovo predviđanje da će do njega doći u slobodi ako se uporno istraje u savezu demokratija, obistinilo se.

Budno očuvanje slobode

Što se manje, u naše vreme, podrazumevaju političke tekovine Adenauerovog

doba, to veću težinu ima sećanje na njega. S pravom, mislim, jer što je ozbiljnija situacija u kojoj se Savezna Republika treba dokazati, to je važniji Adenauerov primer. Neke konstante od kojih je mogao da polazi sa sigurnošću, kao što su naklonost i podrška Sjedinjenih Američkih Država, danas su promenjene ili neizvesne. Stoga, u međuvremenu, o političkom Zapadu govorimo uz stavljanje upitnika. Međutim, zajednica slobodarskih demokratija, jedinstvo i mirovni poredak Evrope, te najzad, korak po korak, i unutrašnje oslobođenje Nemaca od antidemokratske tradicije nakon 1949. kao i 1989. čine nasleđe koje je u našim rukama. Adenauer je zasigurno bio antikomunista bez iluzija, ali je zauzeo i nedvosmisleni stav u odnosu na desničarske ekstremiste. Znao je da integriše one bivše funkcionere Trećeg rajha koji su bili voljni da se prilagode, što je kod dela žrtava nacizma izazvalo gorku patnju. Nepopravljivi su pak našli u njemu teškog protivnika. Imao je toliko jasnu istorijsku orijentaciju da je uspešno objavio rat ustavnim neprijateljima iz ekstremne desnice koji su se borili protiv Savezne Republike, kao i neonacionalizmu i veličanju nacističkog režima čije je oličenje bila „Socijalistička partija Rajha“.

„Budno očuvanje slobode zajednički je zadatak svih građana“, opomenuo je Konrad Adenauer u svom govoru iz Andernaha, koji sam sa zadovoljstvom ponovo čitao. Kada se ovih nedelja sećamo njegovog 150. rođendana, ova jednostavna rečenica, koja nosi toliku težinu, može nam pokazati pravac.

Koja vrsta konflikta je potrebna demokratiji?

Kristijan Bermes
(Christian Bermes)

Rođen je 1968. u Triru. Radi kao profesor filozofije i direktor Instituta za filozofiju na Tehničkom univerzitetu Rajnland-Falc, u gradu Landau.

O profesionalnim i amaterskim demokratama¹

Ratovi opterećuju ljude, na mnogim mestima širom sveta željno se očekuje mir. Nada u mir je nepokolebljiva. Na sreću. Ipak, strahovi su jednako veliki, oni opterećuju život i stavljaju na probu ustaljene načine razmišljanja i ustavljene vrednosti.

Negiranje politike, na emotivnom nivou, kao zajedničkog prostora delovanja, prekoračenje granica u govoru i delanju koje služi samo slavljenju sebe, gest moći koji se koristi u svrhu nadmetanja i pobeđivanja drugih, kao i nepriznavanje sagovornika spremnog na razgovor vode ka egzistencijalnoj nesigurnosti. Izvode se predstave u cilju samovoljnog prisvajanja moći, koje se insceniraju u različitim varijacijama na različitim pozornicama.

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 33-39, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/welchen-streit-braucht-die-demokratie

„Trudite se, ako je moguće, da živite u miru sa svima!“ Izgleda da je ova rečenica apostola Pavla (Poslanica Rimljanima, 12:18) izgubila na značenju. U svetlu sadašnjih okolnosti ona deluje kao farsa ili šala. Ona deluje kao da ne pripada ovom vremenu, kao da nosi u sebi šarm nečeg zastarelog. Međutim, upravo je to smisao ove rečenice. Ova poruka uvek je bila van svog vremena, jer se pitanje spoljašnjeg mira ne može odvojiti od pitanja unutrašnjeg mira. Ko je u miru sa sobom, može i da održava mir oko sebe.

Međutim, i taj balans u zapadnom svetu stavljen je na ozbiljnu probu. Beleže se nemir, razdor i sukobi. Ključne reči su poznate. Govori se o podelama, fragmentaciji i polarizaciji. Potraga za društvenom kohezijom postala je stalna preokupacija političara, naučnika i novinarske zajednice. Kohezija postaje parola demokratskog poretka koji, u potrazi za sopstvenim društvenim uređenjem, gotovo da zaboravlja građanina. A upravo građansko delovanje drži društvo na okupu više nego što bi to ikada mogla bilo kakva teorijska potvrda zajedništva.

Do društvene kohezije ne dolazi se pedagoškim merama

Pre nekoliko godina osnovan je istraživački institut čiji cilj je rad na društvenoj koheziji, opskrbljen značajnim budžetom, kojem, međutim, u sadašnjoj postavci nije sasvim jasno pitanje kojim se bavi u sopstvenom istraživanju, jer pitanje društvene kohezije ima najmanje dva aspekta. Prvi se sastoji u tome da se u raspravi, debati ili u konfliktu dođe do dogovora. S pravom se ovde govori o *razumevanju*, *debati* i *kompromisu*. Drugi aspekt, međutim, pronalazimo u činjenici da društvena kohezija mora već unapred da postoji kako bi uopšte bilo moguće voditi debate. Kompromis ostaje puki dogovor ukoliko nije ukorenjen u kulturi zajedništva. U tom slučaju može se govoriti o *slozi*, *dogovoru* ili *saglasnosti*. Ovde se ne radi o teorijskim oblicima povezanosti, već o živim oblicima odnosa koji su neophodni da bi susreti uopšte bili mogući. Između ova dva oblika kohezije postoji razlika u stepenu izvesnosti koja ide u prilog upravo tim živim praksama. Kada bi ljude bilo neophodno uveravati kroz raspravu ili stručni tekst da je decu

potrebno vaspitavati, opstanak čovečanstva bio bi ozbiljno doveden u pitanje.

Za razumevanje je neophodno boriti se, za saglasnost je moguće zalagati se, ali se sloga i saglasnost ne mogu ni propisati niti opravdati pozivanjem na podatke i statistike. Saglasnost se ne može diktirati, niti je ovaj oblik društvene kohezije moguće postići kroz medijski atraktivne projekte demokratskog obrazovanja. Kohezija u smislu saglasnosti, dogovora i sloge ne može se ostvariti primenom pedagoških mera u obrazovanju.

U koheziju kao razumevanje svakako spada argumentovana rasprava. Svoje mesto tu ima i oštra polemika, pri čemu ne treba zaboraviti, najpre, da glasanje kao način donošenja odluka nije strano političkoj debati, već predstavlja sredstvo da se spor razreši putem izjašnjavanja, i drugo, da se ne radi uvek o konfliktu ili polemici kada se jednostavno iznose različita mišljenja. Debatama i polemikama potreban je prostor za odiravanje.

Lavina negativnih komentara, uvreda i mržnje gotovo je neizbežna

Međutim, za zajedništvo kao saglasnost potrebno je nešto drugo – izvesnost zasnovana na delanju. U tom smislu bilo bi brzopleto razumeti sukob ili svađu kao autentično i osnovno sredstvo „stvaranja“ društvene kohezije. Pored toga što se nikada nijedno društvo zapravo nije „sukobljavalo“, već je jedino moguće sukobljavati se u okviru društva, i osim što prosta procedura običnog glasanja ume da smiri više sukoba nego što se može pretpostaviti, rezultat uspešnog sukoba obično je kompromis. Međutim, saglasnost ili harmonija nisu kompromisi koji bi se mogli evidentirati u zapisniku posle debate i kontroverze. O saglasnosti se ne može ni glasati. Život i delanje oduvek su odlučivali o postojanju saglasnosti pre nego što bi ona uopšte mogla da bude predmet rasprave ili sukoba.

Ipak, baš se sukob rado veliča, često i kako bi se neko profilisao kao profesionalni demokrata. Poslovni model profesionalnih demokrata prilično je jednostavan. Oni propagiraju nešto što smatraju očiglednim, a čime druge „degradiraju“ na amaterske demokrate: demokratiji je potreban sukob, čak bi se moglo reći da suštinu demokratije predstavlja sukob.

2 Arnold Gehlen: Moral und Hypermoral. Eine pluralistische Ethik, Erstaufl. 1959, hier zitiert nach 5. Aufl., Wiesbaden 1986, S. 179.

Ova teza toliko je prihvaćena da se malo ko usuđuje da je dovede u pitanje. Opasnost je velika da ćete biti okarakterisani kao antidemokrata ako postavite pitanje o granicama sukoba. Lavina negativnih komentara na društvenim mrežama, odnosno samoproglašena strast ka sukobu, čini se gotovo neizbežnom. Jer, na kraju krajeva, kompromis je ono što se može ispregovarati samo kroz sukob. Samo u sukobu ili raspravi može se pronaći prihvatljiv rezultat. I naravno, samo u sukobu mogu se izneti različita i suprotstavljena mišljenja, što je bez žustre rasprave gotovo nemoguće. Osim toga, profesionalne demokrate tvrde da se sukob uvek vodi isključivo kroz govor pa se zajedništvo zasniva na diskurzivnom „davanju“ i „primanju“ argumenata. Samo takav razgovor podstiče na razmišljanje. Argumenti nisu stvari koje se mogu jednostavno predati.

Profesionalci postaju najbolji poznavaoци sukoba

Profesionalni političari demokratske orijentacije nisu slučajno majstori jezika, vešti u izlaganju i repliciranju. Igrači u amaterskoj ligi demokratije mogu mnogo toga da postignu u životu. Mogu da budu virtuozi u izgradnji kuća, odgajanju dece ili obrađivanju njiva, ali veština učestvovanja u sukobu ili raspravi ostaje rezervisana za najvišu ligu – za profesionalce. Stoga profesionalci rado preuzimaju reč i objašnjavaju demokratiju amaterima.

Intelektualac s kraja 20. i početka 21. veka rado se u tom smislu predstavlja kao profesionalni političar demokrate. Kao „leteći ekspert“ za demokratiju on nižim „ligama“ objašnjava koliko je rasprava značajna, pri čemu mu je teško da sakrije da zapravo samo on sam može da igra ovu igru. Arnold Gelen (Arnold Gehlen) smislio je izraz „Mundwerksbursche“² kako bi označio osobu koja se ističe umećem argumentovanja i elokvencijom i koja daje prednost retoričkoj superiornosti u odnosu na odgovornost. Intelektualac kao profesionalni demokrate zna da je avangarda odavno izgubila svoj kreativni duh. On se spasava kao savest demokratije kroz vreme, prikazujući se kao čuvar autoriteta i tradicije kada se radi o sukobu. U tome mu jednako idu naruku i stari i novi mediji, kao i retoričko

stalno uznemiravanje kroz polarizaciju i podele. Oni pružaju neiscrpn materijal za održavanje sukoba u životu.

Ali koliko sukoba ili kakav sukob je zaista potreban demokratiji? I da li je zaista tačno da je oblik vlasti poput demokratije u tom isključivom smislu utemeljen na sukobu?

Kada se sukob veliča, ljudi često traže jasnoću u neposrednom okruženju kako bi razumeli oblik i funkciju sukoba. Ipak, već ovde vrebaju određene zamke. Politički sukob ne može se u svim aspektima porediti sa malim, privatnim sukobom. Razlozi su očigledni. U političkom sukobu uvek se raspravljaju i uslovi pod kojima se sukob vodi. Za političku raspravu postoje čvrsta pravila koja propisuje poslovnik, dok porodična rasprava tako nešto ne poznaje. Politički sukob je uvek i veštačka tvorevina, jer je neophodno uvek iznova postavljati pravila pod kojima se sukob vodi. Za porodični sukob, s druge strane, nije neophodno da postoje unapred utvrđena pravila. To je sukob koji se ne reguliše posebnim pravilima, već kroz praksu koja se živi i vežba. I jedno i drugo može da bude uspešno ili neuspešno.

U nekim aspektima, ipak, oslanjanje na sferu privatnog može biti korisno za razjašnjenje političkog sukoba. Kultura sukoba ima dva aspekta koja daju oblik sukobu, za razliku od pobune s jedne strane i svađanja s druge strane. Prvo, ljudi uče praksu vođenja sukoba tako što istovremeno uče da ne može sve da bude predmet rasprave. Može se raspravljati o tome ko prazni mašinu za sudove ili iznosi smeće, ali ne i o tome da je neophodno imati čiste sudove ili da život okružen đubretom predstavlja najviši oblik postojanja. Praksa sukobljavanja zahteva i pretpostavlja da nije sve osporivo. Sukob je moguć samo ako ostaje da važi ono što je nesporno. Baš kao što pokretljivost sobnih vrata zavisi od toga da šarke ostanu nepomične, tako je i sa sukobom: sukob zahteva postojanje onoga što je nesporno da bi bilo moguće voditi raspravu.

Propagandisti apsolutnog sukoba

Ljudi u sukobu uče da postoje stvari oko kojih se više isplati voditi raspravu i stvari oko kojih se manje vredi raspravljati. Možemo, istina, zamisliti sukob oko boje gumenih bombona, ali zbog čega osim radi zabave? Drugačije je, međutim, kada

3 Vergl. Carl Schmitt: Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen, Erstauf. 1963, hier zitiert nach 6. Aufl., Berlin 2006, S. 91ff.

4 Aristoteles: Politik, übers. und hrsg. v. Eckart Schütrumpf, Hamburg 2020, S. 190 (1304b).

5 Thomas von Aquin: Summa Theologiae, Bd. 22: Maßhaltung, II-II, q. 42.

6 Thomas Hobbes: Leviathan, Erstauf. 1651, hier zitiert nach 3. Aufl., hrsg. v. Iring Fetscher, Frankfurt am Main 1989, Kap. 29, S. 246.

se radi o raspravi o trajanju večernjeg odlaska dece na žurku. Težina sukoba zavisi od vrednosti predmeta sukoba i pritom nije određena emocijama učesnika. Emocije mogu da budu u igri, ali ne mogu da odrede vrednost samog predmeta sukoba. Navijački poklič i koreografije na tribinama fudbalskog stadiona oživljavaju utakmicu, ali jačina glasova na tribinama ne odlučuje o plasmanu na tabeli.

Gori od beskorisnih su oni koji svojim rečima šire nemir, koji sukob izvlače iz njegovih granica koje mu pružaju živa praksa i utvrđeni skup pravila. To su oni koji propagiraju apsolutni sukob. Ono što Karl Šmit (Carl Schmitt) piše o apsolutnom ratu, može se primeniti i na apsolutni sukob. Neprijatelj koji, po Šmitu (Schmitt), u ograničavajućem odnosu prijatelja i neprijatelja, a posebno u regularnosti državne moći i organizacije, oduvek doživljava svoja ograničenja i stoga može da bude samo relativni neprijatelj, u svetskom građanskom ratu postaje apsolutni neprijatelj.³ Apsolutni mirovni sporazumi gotovo da nisu mogući. Apsolutno ne poznaje diplomatiju, kompromis mu nije potreban, ne traži ugovore i ne zahteva zajedništvo. U krajnjoj liniji, apsolutni svetski građanski rat ne poznaje mir. U neumoljivom nema mesta za balansiranje snaga.

Moglo bi se reći da je apsolutni sukob izgubio svoje temelje, izbačen je iz koloseka i time postaje nešto što nije uslovljeno ničim drugim (*absolutum*) i čemu nedostaje ukorenjenost u jedan širi sistem. Posledica je pobuna. Kratak pogled na istoriju političke teorije dovoljan je da se brzo uvidi da javno delujući remetioci reda, koji izazivaju sukob bez cilja i bez čvrsto uspostavljenih pravila, bilo u oružanom ili duhovnom smislu, predstavljaju opasnost po politički poredak. Aristotel je ovde jednako jasan kao i njegovi sledbenici u političkoj teoriji: „Pad demokratija u najvećoj meri izazvan je drskošću demagoga.“⁴

Za Tomu Akvinskog mir je dobro koje je darovao Bog i koje garantuje opstanak hrišćanske zajednice. „Seditiosus“, koji remeti taj mir, ne suprotstavlja se samo političkom poretku, već i samom Bogu. Stoga se pobuna smatra smrtnim grehom, jer uništava opšte dobro. „Pošto se pobuna suprotstavlja jednom posebnom dobru, odnosno jedinstvu i miru zajednice, ona predstavlja poseban greh.“⁵ Nekoliko vekova kasnije, Tomas Hobs (Thomas Hobbs) u delu „Levijatan“ govori o „teorijama koje podstiču pobunu“ kao o „otrovu“ za politički poredak.⁶

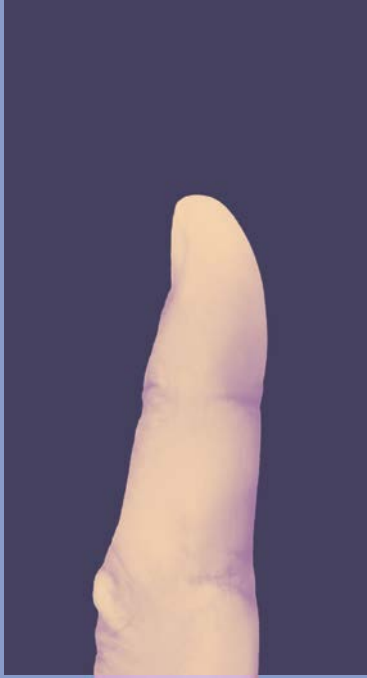
Rasprava izvan pobune

7 Ludwig Wittgenstein:
Philosophische
Untersuchungen,
Werkausgabe Bd. 1, 7.
Aufl., Frankfurt am Main
1990, § 242.

Društvo u pobuni jeste društvo apsolutnog sukoba. Na kraju se više ne suočavaju strane u raspravi, već retorički slobodni borci i komunikativni gerilci. Društvene mreže verovatno ne treba u potpunosti odbaciti, ali jeste nesporno da imaju posebnu privlačnost za komunikaciju koja je izbačena iz koloseka i koja se samo predstavlja kao takva. U uslovima apsolutnog sukoba, teorije zavere predstavljaju poslednju zastavu pod kojom se ljudi još mogu okupiti.

Pobuna uništava infrastrukturu koja omogućava sukob. Uništavaju se pravila koja se tiču same suštine pitanja društvenog zajedništva. Ludvig Vitgenštajn (Ludwig Wittgenstein) ukazuje da za razumevanje u jeziku nije dovoljna samo saglasnost oko značenja pojedinačnih izraza već da je potrebna i „*saglasnost u sudovima*“.⁷ Šta god da ljude povezuje očituje se u *zajedničkom razumevanju uverenja* oko kojih se ne pregovara, već se izražavaju kroz delanje, vode praksu kao pravilo i uopšte omogućavaju svaku raspravu. Ta uverenja ne mogu se nabrojati, ali ona deluju i strukturiraju život čoveka kao ljudski život. U ta uverenja spadaju vrlo različite stvari, kao što su uverenja da ljudi imaju telo koje je ranjivo, da su ljudi sposobni da reaguju na stvari koje nadilaze njihovo neposredno iskustvo i ograničavaju njihovo znanje, da ljudi brinu o svom životu, a da to ne predstavlja egoizam, da zrelost dolazi sa pravima i obavezama, da prošlost predstavlja resurs ljudskog života, a ne deponiju za sve loše što se dogodilo, i još mnoga druga.

Takvi sudovi ne mogu se utužiti, ne mogu se dokazivati i ne mogu se ni predstaviti u udžbeniku. Takvi i slični sudovi strukturiraju ljudske prakse koje poznajemo kroz pojmove dostojanstva, solidarnosti i odgovornosti. To su osobine zajednice koje uspostavljaju mir, ali ne guše sukob; naprotiv, omogućavaju sukob nezavisno od pobune. Ako demokratija kao oblik vlasti počiva na sukobu, onda je istovremeno zavisna od ovih osobina zajedničkog života. To uglavnom bolje razumeju demokrate-amateri nego demokrate-profesionalci.

Integracija kroz konflikt

Jens Hake

(**Jens Hacke**)

Rođen je 1973. u Bonu,
radi kao politikolog
i publicista u
Hamburgu.

Kultura intelektualne rasprave u (bivšoj) Zapadnoj Nemačkoj¹

**Pogledi u prošlost donose promenu
perspektive, i ono što je dugo delovalo
poznato i pomalo dosadno može se pretvoriti
u idealizovanu čežnju. Možda se često
pominjana „prekretnica epohe“ može
prepoznati i po tome što nam je nekadašnja
Zapadna Nemačka, sa poznatim osećajem
sigurnosti i preglednosti, zauvek izmakla.**

Godine kada je Bon bio glavni grad Zapadne Nemačke u međuvremenu su deo dalekog 20. veka i u istorijskim promišljanjima neretko se idealizuju. Upravo sažeti opisi jednog zajedničkog sveta tom provizorijumu pripisuju poseban osećaj pripadnosti, provizorijumu koji se, generalno posmatrano, smatra neophodnim preduslovom za opstanak jednog funkcionalnog društva.

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 42-47, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/integration-durch-konflikt

Ujednačena srednja klasa, sa svojim ravnomerno raspoređenim blagostanjem i prosperitetom, simbolizovala je obećanje poželjnih, izbalansiranih životnih uslova. Prošlo je vreme klasičnih podela na društvene grupe sa sitnim razlikama. Umesto toga, ekonomsko čudo omogućilo je ostvarenje društvenog napretka. Sociolozi poput Ralfa Darendorfa (Ralf Dahrendorf) isticali su „obrazovanje kao građansko pravo“, a modernizacijom školskog sistema, brzom ekspanzijom univerziteta i visokih škola od 1960-ih to je i omogućeno. Vera u modernizaciju ujedinila je različite političke tabore. Za sve političke partije „reforma“ je postala čarobna reč, a uz prosperitetnu ekonomiju svakodnevn život ljudi menjao se brže nego ikada pre. Čak i kada se raspravljalo o štetnim posledicama napretka, „neprijateljskom okruženju naših gradova“, ekološkim posledicama industrijalizacije, nuklearnoj energiji ili ponovnom naoružavanju, političke orijentacije još uvek su se mogle donekle razaznati, grupisanje oko ideologije bilo je transparentno i odvijalo se sporije. Ne treba zaboraviti ni preovlađujući antitotalitarni konsenzus. Antikomunizam je sigurno bio odlučujući ideološki integrativni element koji je olakšavao prihvatanje liberalne demokratije. Građanska prava na slobodu i participaciju, vladavina prava i demokratska javnost mogli su se lako i ponekad pomalo samozadovoljno isticati kao kriterijum razlikovanja u odnosu na Istočnu Nemačku.

Ohrabrenje za upuštanje u sukob

Sve do legendarnog pokreta '68 zabrinuti intelektualci su, u nedostatku kulture sukoba, u navodno protestantski nasleđenoj veri u državu i težnji ka harmoniji videli manjak zapadnonemačke demokratije. Ponovo je Ralf Darendorf u svojoj klasičnoj analizi društva „Društvo i demokratija u Nemačkoj“ („*Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*“) iz 1965. podsticao spremnost na konflikt i u liberalnom smislu doživljavao sukob kao suštinu demokratije. Demokratski načini života morali su se vežbati i zbog toga što je izostalo sopstveno oslobođenje od nacionalsocijalističke vlasti, a zapadni deo Nemačke nije mogao da se osloni na narativ zasnovan na republikanskim vrednostima. U slučaju Zapadne Nemačke na početku nije bila revolucija. „Naša demokratija nije rođena iz visokoumne

težnje ka oslobođanju, već nam je nametnuta kada smo bili samo gomila preživelih Nemaca“, zapisao je, na primer, Karl Jaspers (Karl Jaspers) u svom čitanom i pesimističkom osvrtu „Kuda ide SR Nemačka?“ („*Wohin treibt die Bundesrepublik?*“) iz 1966: „Jedina alternativa koja nas može spasti nije navodna normalnost, već ponovno političko rođenje.“ Njegova prijateljica Hana Arent (Hannah Arendt) zastupala je isto mišljenje. O SR Nemačkoj nije trebalo dalje raspravljati, pisala je još u junu 1965. svom mentoru na doktorskim studijama, jer joj je „propast bila ispisana na čelu“.

Glasovi političke partije Nova levica bili su odlučniji. Tvrdnja da je država autoritarna ili samo formalna demokracija, te da se navodna stabilnost prikriva kao priča o uspehu, u velikoj meri pripadala je standardnom repertoaru kritike. Zanimljivo je da su se oko ovog pitanja političke partije desnice i leve, na opšte iznenađenje, slagale. Predstavnici takozvanog „*tehnokratskog konzervativizma*“, poput sociologa Hansa Frajera (Hans Freyer), Arnolda Gelena (Arnold Gehlen) i Helmuta Šelskog (Helmut Schelsky), smatrali su da superstrukture i prisile industrijskog društva oblikuju sadašnjost i demokratiju su posmatrali tek kao fasadu. „Moderna tehnika ne zahteva legitimitet; njome se 'vlada' zato što funkcioniše“, zapisao je Šelski u delu „Čovek u naučnoj civilizaciji“ („*Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*“) iz 1961, čime je odbacio svaku normativnu ideju demokratije. Sociologija je mogla samo da dokumentuje nemoć pojedinca, iako ove procese više nije bilo moguće vratiti unazad.

Širok dijapazon različitih mišljenja

Dok su takvi bivši nacionalsocijalistički idealisti sa pribranom trezvenošću predviđali postideološko doba tehnike, mladi levičari poput Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas) i Klauza Ofea (Claus Offe) prihvatili su ovu dijagnozu da bi je kritički primenili na stvarnost Nemačke. Kada su ukazivali na „strukturne probleme kapitalističke države“ ili „probleme legitimiteta u kasnom kapitalizmu“, ključnu ulogu igrali su nedostaci u racionalnosti, proizašli iz nedovoljne demokratizacije. Dok se tehnokratski konzervativizam uklapao u industrijsko društvo Zapadne Nemačke, jer je izgledalo da će navodna neiz-

bežnost socioekonomske racionalnosti političke rasprave učiniti suvišnim, čime je sprečen strah od drugog Vajmara, kritična levica, koja je ubrzo nadmašena revolucionarnim entuzijazmom studentskog pokreta, zalagala se za *demokratizaciju demokratije*, kako bi zemlja postala politički i kulturno prihvatljiva za život.

Zapanjujuće je, gledano unazad na naizgled stabilnu Zapadnu Nemačku, koliko je veliki bio raspon različitih mišljenja. Dok su se konzervativno nastrojeni držali tradicije poštovanja reda i zakona ili su političke proteste ionako smatrali besmislenim i neefikasnim, liberalni i levo orijentisani intelektualci brinuli su se na različite načine o uspostavljanju demokracije kao načina života, gde je kritika norma, sukob životna energija, a prevazilaženje vere u snažan uticaj države cilj. Kada se setimo koliko su intenzivne bile debate posle 1968. godine i koliko je stranačka scena ostala stabilna, teško nam je da poverujemo. Mnogi veterani pokreta iz 1968. danas s pravom smatraju da su svojim protestima protiv zakona o vanrednom stanju, protiv medijske kuće Aksel Špringer (Axel Springer), posete iranskog šaha i Vijetnamskog rata doprineli „preuređenju SR Nemačke“, ali uticaji na izborni rezultat ostali su minimalni. Umesto da dođe do kriza kredibiliteta, narodnjačke stranke beležile su veliki priliv glasova, a društvena politizacija, o kojoj mnogi govore u kontekstu politike prema Istoku, novih društvenih pokreta i straha od terorizma 1970-ih, mogla je u velikoj meri da bude apsorbovana u postojeći stranački sistem. Politički sukob možda je doveo do žestokih rasprava, ali je za politički sistem imao integrativni efekat.

Posledice države Socijalističke jedinstvene partije Nemačke po kulturu rasprave

Nasleđe realsocijalizma za kulturu rasprave u ujedinjenoj Nemačkoj i dalje je teško oceniti. Ideološka uniformnost nametnuta „odozgo“ i povlačenje u disidentske ili bar režimu udaljene niše ostavili su posledice do danas. Na jednoj strani nalazi se frustracija „naučenih“ građanki i građana DDR-a zbog toga što njihova iskustva i životna postignuća nisu dovoljno priznata, a s druge strane, opravdana potreba žrtava i protivnika DDR-a da se održava sećanje na nepravde države u kojoj je

vladala Socijalistička jedinstvena partija Nemačke i da se suprotstavi harmoničnoj interpretaciji „mirne revolucije“, koja se predstavlja kao delo navodno nadmoćne većine. Ove debate, pomešane s problemom da se pod zapadnonemačkom dominacijom moraju vežbati demokratski oblici života i naknadno uspostavljati strukture civilnog društva, utiču na neuravnoteženosti današnje kulture rasprave.

Pored toga, u istoriji Savezne Republike Nemačke prisutna je određena ironija: baš u fazi samoprihvatanja, kada se kritička leвица polako okretala od Habermasa ka ustavnom patriotizmu, a konzervativnije orijentisani se ponosno osvrtnali na uspešnu priču ekonomski snažne, međunarodno priznate i institucionalno stabilne parlamentarne demokratije, moralo je doći do „oproštaja od privremenog rešenja“. Savezna Republika Nemačka time je obezbedila lekciju za svoje liberalno-konzervativne zagovornike. Aristotelovac Dolf Šternberger (Dolf Sternberger) rano je isticao da građani kroz demokratsku praksu usvajaju pravila igre u zajednici i razvijaju identifikaciju sa državom. Suprotno konzervativnoj državno-teorijskoj tradiciji koja je insistirala na jedinstvu državne teritorije i naroda, kao i na spoljopolitičkoj suverenosti, Šternberger je afirmisao uverenje da država nastaje aktivnim angažmanom građana i da se održava zajedničkim osećanjem pripadnosti.

Šternbergerov aristotelovski vokabular danas zvuči pomalo zastarelo. Ipak, on nam otkriva mnogo o promenjenim standardima političkog života. Dok danas uspeva radikalna demokratija, borba za priznavanje navodno isključenih i revolt postaju suština politike, Šternberger je svrhu svih političkih nastojanja video u očuvanju mira. Mir bi trebalo da bude smisao i cilj svake politike. Time je našao uporište u velikoj građansko-republikanskoj tradiciji: „večni mir“ Imanuela Kanta (Immanuel Kant) i upozorenje Hansa Kelsena (Hans Kelsen) da se društveni mir ostvaruje kompromisima predstavljaju direktne referentne okvire.

Teoretski antipod Šternbergera bio je Karl Šmit (Carl Schmitt), koji je, kao što je poznato, razliku između prijatelja i neprijatelja smatrao kriterijumom političkog života i koji je smatrao da je uništavanje političkog protivnika sasvim legitimno. Ne osvrćući se uopšte na Šmitovu ulogu kao glavnog

pravnik nacističke države – „Firer štiti zakon“ (1934) – Šternberger je smatrao da je određivanje političkog preko kriterijuma prijatelj–neprijatelj podjednako apsurdno kao objašnjava nje suštine braka kroz razvod.

Politički život Šternberger je tvrdoglavo doživljavao kao „oblast nastojanja da se mir uspostavi, da se očuva, obezbedi, zaštititi i, naravno, odbrani“ (1960).

Iznerviranost građana Zapadne Nemačke

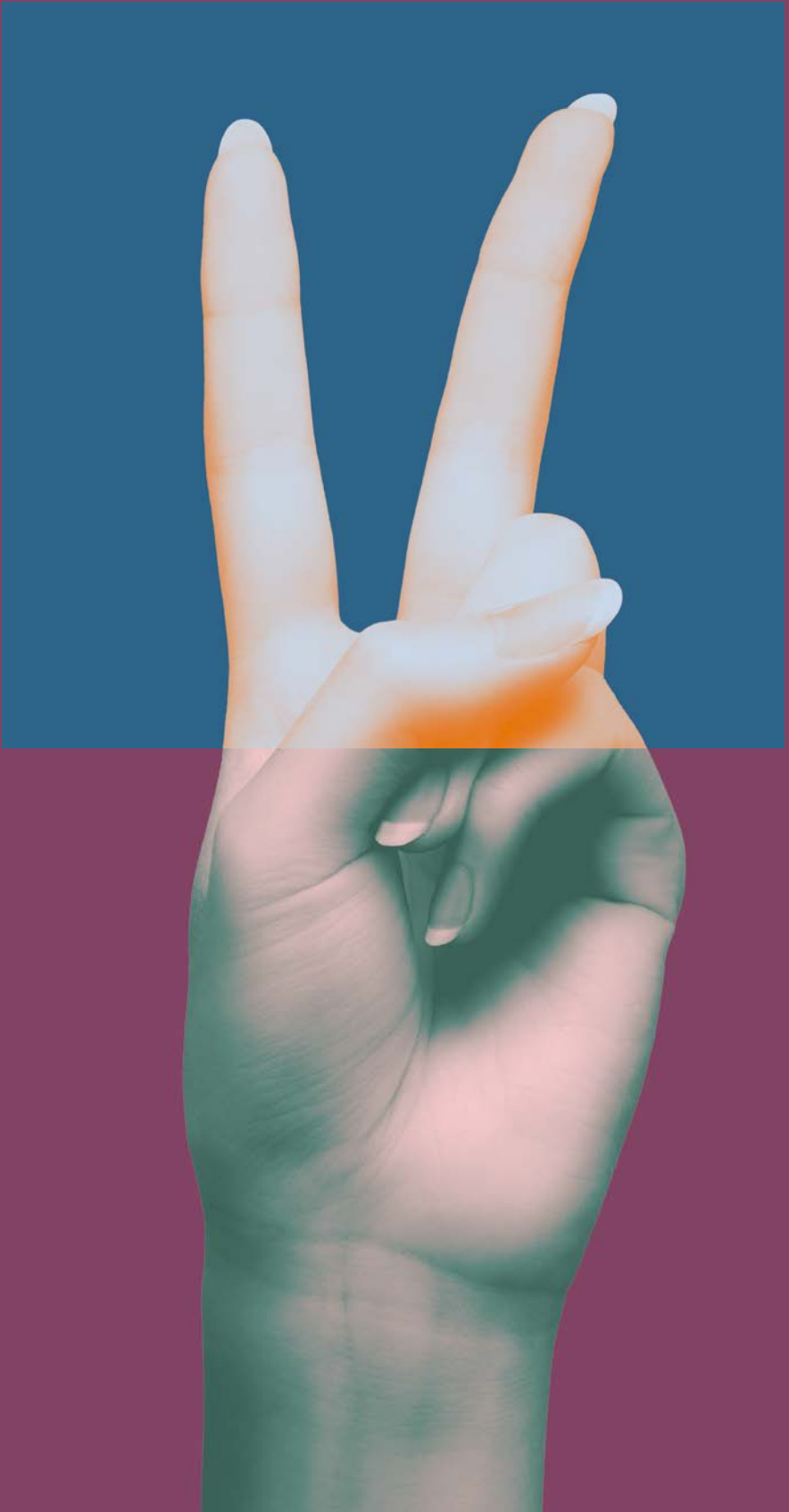
Političko mišljenje Zapadne Nemačke nudi brojne primere nastojanja da se istakne „mirovna dividenda“ što inkluzivnijeg pojma građanstva. Dok se Jürgen Habermas bavio mogućnostima komunikativnog delanja i težio da se u racionalnom diskursu, pod fer uslovima, sukobi mišljenja pacifikuju putem razuma, njegov antipod Herman Libe (Hermann Lübbe) neumorno je naglašavao pritiske koji dolaze uz demokratizaciju i koji jačaju zdrav razum naspram tehno-kratskih nužnosti. To je bila rasprava o odgovarajućim procedurama – Habermasovo početno poverenje u institucionalno uvažavanje impulsa civilnog društva radi daljeg produbljivanja demokratizacije, nasuprot Libeovom optimizmu u pogledu trajne sposobnosti demokratskog odlučivanja u okvirima ustavno zacrtanih mogućnosti.

O tome da je liberalna demokratija težila društvenom miru i opštem dobru postojala je saglasnost isto kao i u vezi sa konstruktivističkom prirodom individualnog i kolektivnog identiteta. Nepomirljivost današnjih politika identiteta nervira građane Zapadne Nemačke. Ne samo da je nemački identitet ostao problematičan – tradicije i istorija generalno su imale „funkciju prezentacije identiteta“ (Herman Libe) – već je i lični identitet morao biti shvaćen u liberalnom smislu kao višestruki konstrukt. U mnoštvu identiteta i uloga ležale su slobode, ali je odlučujući kriterijum ostao građanski status, koji dele svi, kao osnova međusobnog razumevanja. Tereti diskriminacije, status žrtve i obaveze emancipacije stoga su, u mnogim pogledima možda preuranjeno, smatrani rešenim, jer su se etničke, verske, seksualne ili rodne pripadnosti mogle ubrojati u zaštićenu sferu pojedinca.

Neprocenjiv faktor stabilnosti bila je sveprisutnost zločina nacionalsocijalističkog režima kao nemoralne kontrateže.

Svi su bili svesni da će napor koji je potrebno uložiti u istorijsko prisećanje sa izumiranjem svedoka tokom vremena samo rasti. Međutim, posledice po raspad moralnog konsenzusa koji se podrazumevao bile su teško predvidive. Stalno uvođenje novih pravila u vezi s tim šta se sme ili ne sme izreći deluje kao znak dezorijentacije. Pre će ljudi bežati u mišljenja sigurne zajednice, u često kritikovane informacione mehure, nego što će saslušati argumente druge strane. Podstaknute novim društvenim mrežama, koje traže polemiku i zaoštavanje stavova, rasprave postaju naročito glasne, ali ne nužno i intenzivne.

Arabista Tomas Bauer (Thomas Bauer) pre nekoliko godina sažeto je opisao opšti trend „pojednostavljenja sveta“. Kriza liberalizma uvek je povezana sa gubitkom višeznačnosti i pluraliteta. Podnošenje višeznačnosti i ambivalencije, prepoznavanje sloboda i različitih prostora za delovanje, deo je ključnih liberalnih vrlina. One se ne iscrpljuju u potvrđivanju „slobodarsko-demokratskog ustavnog poretka“, već su rezultat trajnih obrazovnih napora i aktivne brige o opštem dobru. U tom smislu nepromišljeno je svako preuveličavanje propadanja liberalizma, njegova identifikacija sa kapitalizmom ili priča o postliberalnom dobu. Naprotiv, pogled na tri četvrtine veka istorije debatovanja pre Zapadne Nemačke i u njoj pokazuje da rasprave o redefinisaju liberalnih ideja mogu biti produktivne i orijentisane ka budućnosti. One su, međutim, danas potrebne da bi se, na zajedničkoj osnovi, intenzivno raspravljalo o stvarnim političkim problemima.

Drugačija podela

Tomas Petersen
(**Thomas Petersen**)
Rođen je 1968. u
Hamburgu, komunikolog
i istraživač javnog
mnjenja, rukovodilac
projekta u Institutu
za demoskopiju u
Alensbahu (IfD).

Teza o društvenoj polarizaciji u anketama¹

Nedavno je novinarka prvog kanala nemačkog javnog servisa ARD Sandra Majšberger (Sandra Maischberger) intervjuisala kancelara Nemačke Fridriha Merca (Friedrich Merz). Verovatno u nastojanju da razgovoru podari vedriju notu, pitala ga je da li mu nedostaje Berlin kada vikende provodi u Zauerlandu. Merc je odgovorio da je upravo obrnuto: kada je tokom nedelje u Berlinu, nedostaje mu Zauerland. Na takav odgovor Majšberger očigledno nije računala. Ova mala scena ilustruje

jedan problem koji značajno opterećuje društvenu koheziju u Nemačkoj: naizgled rastuću nesposobnost, ili nedostatak spremnosti, velikih delova elita u nauci, kulturi i medijima da se užive u život i svet ljudi izvan krugova u kojima se kreću.

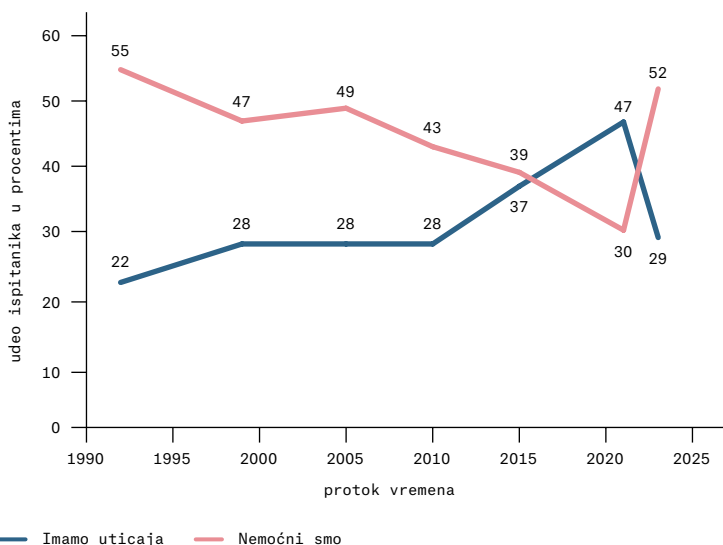
1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 48-53, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/anders-gespalten

Poslednjih godina, u javnosti se često tvrdilo da se društvo u Nemačkoj sve više deli i radikalizuje. Ovoj tezi retko se protivreći. Međutim, kada se problem analizira metodama istraživanja javnog mnjenja, pokazuje se da predstava prema kojoj se društvo takoreći raspada po sredini nije tačna, što je nalaz koji, na primer, sociolozi Štefen Mau (Steffen Mau), Tomas Luks (Thomas Lux) i Linus Vesthojzer (Linus Westheuser) detaljno obrazlažu u svojoj knjizi „Okidači. Konsenzus i konflikt u savremenom društvu“ („*Triggerpunkte. Konsens und Konflikt in der Gegenwartsgesellschaft*“). Teza o radikalizaciji takođe nije bezuslovno održiva. Iako se ne može osporiti da poslednjih godina radikalno orijentisane političke partije, pre svega Alternativa za Nemačku (AfD), sve više jačaju, to ne prati odgovarajući porast radikalnog načina razmišljanja. Levo i desno orijentisani radikalni obrasci mišljenja 2024. godine nisu bili rasprostranjeniji u stanovništvu nego 2019. godine.

Sve to, međutim, još ne znači da je teza o podeli društva potpuno pogrešna. Zapravo postoje znaci produbljivanja pukotina u društvu, ali one se prostiru u drugačijim pravcima nego što se najčešće pretpostavlja: one ne prolaze kroz sredinu društva, već između jedne intelektualne elite koja određuje ton u medijima, s jedne strane, i velike većine stanovništva, s druge strane, u kojoj je sve veći broj ljudi poslednjih godina stekao utisak da se na njih više ne obraća pažnja. To se, na primer, vidi u odgovorima na pitanja koje Institut za demoskopiju Alensbah redovno postavlja u reprezentativnim anketama: „Da li kao građanin imate uticaj na ono što se dešava na lokalnom nivou ili ste nemoćni kada je reč o tome?“ Od 1992. godine, kada je prvi put postavljeno to pitanje, postepeno, ali očigledno rastao je broj onih koji su smatrali da imaju uticaj na dešavanja u mestu u kojem žive. Pre otprilike tri decenije 22 odsto ispitanika zastupalo je to mišljenje. Do 2021. taj udeo je porastao na 47 odsto. Međutim, u junu 2023. udeo tih ispitanika pao je na 29 odsto. Obrnuto, od 1992. do 2021. broj onih koji su govorili da su kao građani nemoćni opao je sa 55 na 30 odsto. Godine 2023. ta vrednost je iznosila 52 odsto, što znači da je gotovo na istom nivou kao tri decenije ranije (upor. Grafikon 1). Rezultati u Istočnoj Nemačkoj još su lošiji: tamo je gotovo dve trećine ispitanika, 63 odsto, smatralo da su kao građani nemoćni. Samo 15 odsto ispitanika nije složilo se s tim.

Grafikon 1: Možemo li kao građani da utičemo?

Pitanje: „Možemo li kao građani da utičemo na ono što se dešava na lokalnom nivou ili smo nemoćni kada se radi o tome?“

— Imamo uticaja — Nemoćni smo

Do punih 100% nedostaju neodlučni

Izvor: Arhiv Alensbah, ankete br. 5069, 6075, 7068, 10049, 11034, 12038, 12072.

Nešto slično može se uočiti i kada je reč o institucijama: uobičajeno se smatra da poverenje u institucije u Nemačkoj decenijama kontinuirano opada, ali to nije tačno. Naprotiv, u periodu od sredine 2000-ih do oko 2020. godine porastao je ugled institucija kao što su Nemački Bundestag, Savezna vlada kao i ugled političkih partija, iako je on generalno na veoma niskom nivou. Tek u poslednje vreme, u proteklih četiri do pet godina, ponovo se beleži značajniji pad u ovom pogledu.

Ipak, teza o opštem opadanju poverenja građana u državu, njene institucije i predstavnike nije sasvim netačna. U poređenju sa situacijom u Zapadnoj Nemačkoj tokom 1970-ih i 1980-ih godina, poverenje u institucije čak je i pre nedavnog pada bilo na znatno nižem nivou.

Erozija poverenja u institucije tokom decenija ne može se razumeti bez uticaja izveštavanja masovnih medija na kreiranje javnog mnjenja. Arhiva Instituta *Media Tenor International*, koji je specijalizovan za analizu medijskog sadržaja, u tom pogledu sadrži izuzetno pouzdane rezultate. Analiza iz 1996. godine pokazala je da su u tada vodećim masovnim me-

dijima sve političke institucije, partije, crkve, sindikati, druge organizacije privrede i civilnog društva prikazivane u medijskom izveštavanju pretežno negativno, pri čemu je organizacija *Greenpeace* bila jedina izuzetak.

Pored ličnih razgovora, mediji predstavljaju najvažniji izvor informacija za stanovništvo. Kada je reč o pitanjima visoke politike, koja na svakodnevni život ili ne utiču uopšte ili utiču samo vrlo indirektno, mediji su čak posebno značajni. Ako stalno prikazuju nepravilnosti kao pravilo, stvara se kultura preziranja institucija i elita, koja priprema tlo za uspon populističkih i radikalnih pokreta. Uspeši političkih partija radikalnog opredeljenja u sadašnjosti nisu zamislivi bez, nesumnjivo nenamerne, dugogodišnje pripreme od strane masovnih medija.

Gubitak poverenja u medije javnog servisa

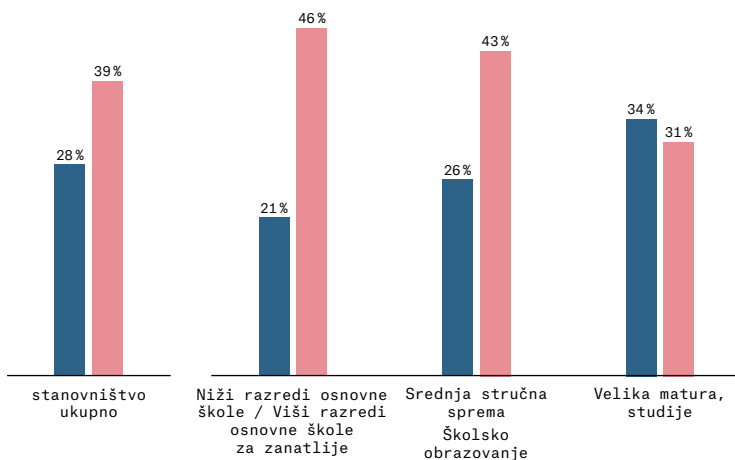
Ono što u mnogim redakcijama verovatno nije uzeto u obzir jeste da bi prezir prema elitama i institucijama koji su sami podsticali mogao na kraju da se obije o glavu i medijima. Dugo vremena je zaista izgledalo kao da su oni u velikoj meri imuni na gubitak ugleda koji je pogodio druge aktere u društvu. Međutim, 2024. godine pojavili su se znaci gubitka kredibiliteta, posebno kod javnih medijskih servisa. Prvi i drugi kanal javnog medijskog servisa, ARD i ZDF, i dalje ostaju za stanovništvo najvažniji izvori političkih informacija. Čak i među osobama mlađim od 30 godina, oni su, pored za ovu generaciju posebno važnih izvora informacija na internetu, praćeni u značajnoj meri. Još 2023. godine 77 odsto ispitanika *Instituta Alensbah* smatralo je da kanali javnog servisa predstavljaju posebno pouzdan izvor informacija. Međutim, 2024. godine udeo onih koji su tako odgovorili pao je za 22 procentna poena na 55 odsto. Takva drastična promena odgovora u istraživanjima javnog mnjenja u periodu od samo jedne godine vrlo je neobičajena i budi sumnju da bi se moglo raditi o „statističkom odstupanju“, odnosno o snažnoj, ali ipak slučajnoj fluktuaciji, kakva se neizbežno dogodi u jednoj od sto anketa. Međutim, ostali rezultati iste ankete ne pokazuju nepravilnosti, tako da se s gotovo sigurnom verovatnoćom može isključiti sumnja da je uzorak ispitanika kao celina pristrastan. Za konačnu ocenu

biće potrebno sačekati dalje ankete. Za sada, međutim, sve ukazuje na to da je poverenje u televizijske kanale javnog servisa u poslednje vreme znatno oslabilo.

Jedan od glavnih razloga za ovaj gubitak poverenja verovatno leži u tome što se mnogi građani više ne prepoznaju u izveštavanju medija. To pokazuju odgovori na pitanje: „Kada razmišljate o tome kako mediji izveštavaju: Da li se često zastupa mišljenje koje i vi imate, ili imate osećaj da vaše gledište u medijima jedva ili uopšte nije zastupljeno?“ Samo 28 procenata ispitanika 2024. godine odgovorilo je da imaju utisak da se njihovo mišljenje često zastupa. Znatno više, 39 procenata, reklo je da se njihovo mišljenje u medijima jedva ili uopšte ne zastupa. Pošto su, kao što je već opisano, televizijski kanali javnog servisa najvažniji izvor informacija u oblasti dnevne politike, ove odgovore treba tumačiti kao komentar na izveštavanje upravo tih televizijskih kanala. Pri tome je uočljivo da pre svega ispitanici sa osnovnim i srednjim obrazovanjem imaju osećaj da se njihovo mišljenje ne prepozna u medijima, dok je to značajno ređe kod osoba sa završenom srednjom školom i maturalnim ispitom ili sa visokim obrazovanjem (Grafikon 2).

Grafikon 2: Da li mediji odražavaju Vaše mišljenje?

Pitanje: "Razmislite malo o načinu izveštavanja medija: da li je tu često zastupljeno Vaše mišljenje ili imate osećaj da Vaši stavovi skoro nikad ili nikad nisu zastupljeni u medijima?"

■ često je zastupljeno ■ skoro nikad / nikad nije zastupljeno

Do punih 100% nedostaju neodlučni

Izvor: Arhiv Alensbah, anketa br. 12091.

I u drugim istraživanjima *Instituta za demoskopiju Alen-sbah* poslednjih godina pokazalo se da značajan deo stanovništva postavlja drugačije prioritete u odnosu na one koje određuju vodeće redakcije medijskih kuća. Kroz medije se vode diskusije koje, doduše, u velikoj meri određuju političko delovanje, ali ipak ostaju kod većine građana nezapažene – dovoljno je podsetiti se politike imigracije i klimatske zaštite poslednjih godina, Zakona o energetskej efikasnosti zgrada ili odluke da se od 2035. zabrane automobili sa motorima sa unutrašnjim sagorevanjem. Ako sve demokratske partije slede ciljeve i donose odluke koje se dopadaju intelektualcima i novinarima, ali većinu građana iznenađuju ili čak izazivaju egzistencijalnu zabrinutost, ne treba da čudi što ta većina ima osećaj nemoći.

Istovremeno, kod građana raste nezadovoljstvo prema državi koja im sve više deluje kao nametljiva, i od koje imaju utisak da želi do najsitnijih detalja da im propiše šta da misle i kako da žive. I najčešće se, stiče se utisak, ono što oni sami rade u svakodnevnom životu smatra pogrešnim, ako ne i moralno osuđujućim. Građani primaju poruku: „Imaš pogrešne političke ciljeve, voziš pogrešan automobil, jedeš pogrešnu hranu, ti si nemoralna osoba.“

Osećaj sputanosti

U ovome verovatno leži ključ za razumevanje krize demokracije, posebno u Istočnoj Nemačkoj. Ljutnja zbog patronizirajućeg ophođenja porasla je širom Nemačke, ali posebno u pokrajinama bivše Istočne Nemačke. Tamo su ljudi decenijama živeli u totalitarnoj državi koja ih ni u jednom delu njihovog života nije ostavljala na miru. Karakter mnogih aktuelnih javnih diskusija budi neželjena sećanja, što, međutim, mnogi Zapadni Nemci, koji takva iskustva nisu imali, ne mogu da razumeju. Kada se Istočni Nemci žale na „diktaturu mišljenja“ koja ih podseća na DDR, Zapadni Nemci često reaguju ogorčeno, ukazujući da se današnje prilike ne mogu upoređivati sa onima u DDR-u. Međutim, oni ne razumeju na šta druga strana želi da ukaže: naravno, većina Istočnih Nemaca vrlo dobro zna da SR Nemačka nije diktatura. Ipak, oni imaju dovoljno iskustva sa državom koja je želela da im propiše kako da raz-

mišljaju i da se ponašaju te stoga znaju da ne žele nikada više tako da žive.

Može se pretpostaviti da ovde postoji nimalo beznačajan motiv za okretanje političkim strankama koje okupljaju birače nezadovoljne postojećim sistemom. Psihološki rečeno: osećaj da se nekome naređuje vodi ka reaktansi. To je u teoriji demokratije zapravo poželjan refleks. Ipak, ako ga ozbiljno uzimaju i koriste samo radikalne stranke, to na kraju potkopava demokratiju. Iz tog razloga, važan zadatak u narednim godinama biće uklanjanje poučnog, umišljenog tona iz javne diskusije. Elita koja određuje ton u politici i medijima mora ponovo naučiti da sluša druge ljude pre nego što donese sud ili pokuša da im nametne svoje norme. Jaz između intelektualne elite i ostatka stanovništva dublji je i opasniji nego navodna podela po sredini društva na koju se često mogu čuti žalbe u društvu.

Nove klasne borbe?

**Ursula Vajdenfeld
(Ursula Weidenfeld)**

Rodena je 1962. u Mehernihu, između ostalog je bila korespondentkinja iz Berlina za nedeljnik *Virtšaftsvoche* („Wirtschaftswoche“) kao i rukovodilac Odeljenja za privredu i zamenica glavnog i odgovornog urednika dnevnog lista iz Berlina *Tagespiegel* („Tagesspiegel“), slobodna novinarka, kolumnistkinja i komentatorka za izdavačke kuće, radio i TV stanice.

Aktuelne rasprave o raspodeli blagostanja¹

Ovde se ne radi o klasnoj borbi – to bi mogla da bude ohrabrujuća poruka sa lokalnih izbora u septembru 2025. u Severnoj Rajni – Vestfaliji. Jer oni su potvrdili trend po kome je polarizacija sve veća, ali lokalni izbori ipak ne određuju kakva će biti politička situacija, barem u Zapadnoj Nemačkoj.

Hrišćansko-demokratska unija (CDU) ponovo je iz izbora izašla kao najjača snaga, a Socijaldemokratska partija Nemačke (SPD) zauzela je drugo mesto. Umirujuća snaga centra tumačena je i kao potvrda politike vlade u Berlinu, što nije sa-

svim opravdano. U funkcionalnim regionima zemlje glasa se za umerene političke snage. U drugim regionima, međutim, mnogo toga se trenutno menja, ako ne i sve.

U oblastima u kojima je prisutna privredna kriza u Severnoj Rajni – Vestfaliji Alternativa za Nemačku (AfD) postiže posebno dobre rezultate; u Gelzenkirhenu je gotovo izjednačena sa SPD-om u gradskom veću. U studentskim četvrtima velikih gradova, politička partija Levica ima dobre šanse. Iako ovo nije klasična klasna borba, reč je o značajnim promenama. One ne menjaju samo političku scenu, već i karakter društvenih sukoba. Cilj tradicionalne klasne borbe bio je radikalno menjanje društvenih odnosa. U današnjem društvu u transformaciji odvija se borba za ono što se može sačuvati. Što je veći pritisak transformacije, to je žilaviji otpor prema promenama i jača je čežnja za prošlošću.

Ne radi se o klasnoj borbi, već je reč o žestokim borbama koje dele društvo

Klasna borba može postojati samo tamo gde postoje klase. Institut za istraživanje tržišta Sinus iz Dortmunda poslednji put je smestio tradicionalnu radničku klasu u sredinu devedesetih godina. Nakon toga je ona nestala. Delimično se utopila u građanskim miljeima, koji su danas više ili manje nezadovoljni. Delimično se izgubila u nesigurnim životnim uslovima. Kvalifikovani radnici napredovali su na društveno

lestvici. Međutim, ti miljei nisu razvili klasnu svest. Pripadnost njima je fluidna, ona zavisi od prihoda, obrazovanja, potrošačkih navika i načina života. Zanimanje, plata i pripadnost preduzeću samo su jedan od mnogih elemenata i ni izdaleka nemaju identitetsku i svetonazorsku snagu kakvu je nekada imala radnička klasa. Nove identitete odlikuje slojevitost, oni se međusobno preklapaju. Sukobi koji dele društvo nisu ništa manje žestoki. Oni su samo dosta difuzniji. Razvijaju se vertikalno između generacija i horizontalno unutar jedne generacije. Vode se između onih koji nasleđuju i onih koji ne nasleđuju, raspravlja se o društvenom statusu i privilegijama državnih službenika, zaposlenih i samostalnih preduzetnika. Domaćinstva bez dece i ona sa mnogo dece moraju da usklađuju suprotstavljene interese, dolazi do tenzija između niskoplaćenih i primalaca socijalnih davanja, između imućnih i manje imućnih, između akademski obrazovanih i kvalifikovanih radnika, između grada i sela, regiona rasta i oblasti sa sve manje stanovnika.

Napuštanje principa solidarnosti u društvu

Uspešan nemački odgovor na klasnu borbu tokom proteklih osamdeset godina, kako u Zapadnoj tako i u Istočnoj

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 54-57, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/neue-klassenkaempfe

Nemačkoj, bila je *zajednica solidarnosti*. Ovaj model pokrivao je osnovne rizike za gotovo sve građanke i građane zemlje, brinuo se o siromašnima, starima i slabima, kao i o onima koji ne mogu sami sebi da pomognu. Princip supsidijarnosti, prema kojem svako najpre treba da mobilizuje sopstvene resurse, trebalo je u Zapadnoj Nemačkoj da zaštiti zajednicu od preteranog korišćenja zajedničkih sredstava. Sukobi interesa su se, pažljivo vođeni, izuzev retkih izuzetaka između poslodavaca i sindikata, rešavali u parlamentima i koalicijama stranaka na vlasti. U Istočnoj Nemačkoj klasna borba ionako se smatrala prevaziđenom. Sada, međutim, koncept *socijalne ravnoteže* dolazi do svog kraja. Društveni ugovor se ne raskida, već postepeno ističe. Zajednica, koja se još donedavno uglavnom sastojala od ljudi u gradu i na selu koji su imali stabilan posao, u nekom trenutku osnivali porodicu, nastojali da izgrade kuću i po pravilu ceo život provodili u ovoj zemlji, više ne postoji. Ona se razgranava i raslojava. Stariji imaju drugačije interese i potrebe od mladih. Javna kritika egoističnog ponašanja „bumera“ u sistemu socijalnog osiguranja samo je jedan izraz toga da se novi sukob oko visine penzija i dužine radnog veka očigledno više ne može rešavati u okviru ustaljenih institucija. Isto važi i za borbu protiv klimatskih promena. Klimatski aktivisti pozvali su se na legitimitet Saveznog ustavnog suda kako bi zahtevali veću dozvoljenu količinu emisija štetnih gasova u budućnosti. Parlamentarni mehanizmi pregovaranja više nisu

uspevali da donesu takvu međugeneracijsku odluku. Stariji, zbog svoje brojnosti, određuju izbore i politiku, dok mladi traže zaobilazne puteve da bi ostvarili svoje interese.

Interesi novih starijih članova društva

Čak i unutar generacija blede „*uobičajeni životni putevi i karijere*“, čije postojanje je bilo temelj zajednice zasnovane na solidarnosti. Prva generacija stanovništva sa malim brojem dece ili bez dece uskoro odlazi u penziju. Mnogima od novih starijih građana nedostaje velika porodica kojoj bi u najgorem slučaju mogli da se obrate za pomoć i podršku. Oni se sada više nego ranije oslanjaju na sebe i na socijalne fondove, i manje su spremni da trpe individualno žrtvovanje za druge. Detetu koje se nije rodilo ništa se ne duguje. A deci drugih ne mora se pružati podrška. Na taj način menja se više od ravnoteže između različitih generacija u društvu – na taj način menjaju se ljudi.

Za mnoge u mlađoj generaciji, *zastupanje porodice više uopšte nije cilj*. Život bez dece za njih predstavlja ravnopravnu mogućnost izbora. Oni se ne osećaju kao da nemaju decu jer ne mogu da ih imaju, već kao da žive život bez dece jer su tako izabrali. Za sisteme socijalnog osiguranja to znači da će problemi nastaviti da postoje, a penzioni i socijalni fondovi biće sve prazniji, jer je sve manje novih članova društva koji uplaćuju u sistem. Posledice po ovu starosnu grupu nisu ništa manje dramatične.

Sve više radno aktivnih osoba ima raznovrsne oblike zaposlenja: ponekad rade sa obavezom plaćanja socijalnog osiguranja, ponekad su plaćeni po računu, ponekad su na neplaćenom odsustvu ili imaju skraćeno radno vreme, neki povremeno ostaju bez posla ili odlaze u inostranstvo. To predstavlja izazov za socijalna osiguranja. Što su životne odluke raznovrsnije, to su latentni sukobi oko raspodele resursa oštrije. Građani koji nemaju nasledstvo žele visoke poreze na nasledstvo, imućni se protive ponovnom uvođenju poreza na bogatstvo, osobe bez dece imaju malo interesa za ulaganje u obrazovanje i porodično osiguranje, stanovnici gradova traže zamrzavanje kirija i ograničenje kirija za stanove, dok stanovnici sela ljutito pitaju ko će im pomoći da njihova imovina bude otporna na klimatske promene: „Gde sam ja u svemu tome?“ Novi sukob oko raspodele takođe odražava promenjeno osećanje pravde. Ljudi žele da znaju kakav će biti rezultat na kraju života. Ako sumnjaju da su uplašivali u fondove više i dobili manje od drugih, osećaju nezadovoljstvo i bes.

Kraj države zasnovane na socijalnim davanjima

Samo ekonomski i demografski rast mogao bi na srednji rok da ublaži ove konflikte. Migracije imaju samo ograničen kratkoročni efekat. Već deset godina više Nemaca seli se u inostranstvo nego što se nemački državljani vraćaju u zemlju. Kada godišnje emigrira više od 260.000 uglavnom mladih državljana,

to nije samo izraz nove otvorenosti prema svetu. To je očigledno i *kraj države zasnovane na socijalnim davanjima*. Ljudi uglavnom ne odlaze u Aziju, Kanadu ili Australiju, već u susedne zemlje poput Švajcarske i Austrije.

Doseljavanje iz evropskih zemalja odnedavno pokazuje negativan rezultat. Legalni imigranti iz zemalja izvan Evrope predstavljaju „dobre“ rizike za socijalna osiguranja, jer su većina njih mladi i dobro obrazovani i obično kada dođu u zemlju već imaju ugovor o radu. Ipak, kao i svima drugima, i njima nemačka socijalna osiguranja obećavaju značajna socijalna davanja tako da sistem na kraju *ne uspeva da se stabilizuje*.

Izbeglice i tražioci azila ionako se plaše da će verovatno uskoro morati da odu Iz Nemačke. Logično je, kako je jednom 2023. godine rekao savezni kancelar Olaf Šolc (Olaf Scholz), da žele da iskoriste sve prilike koje im se pružaju. Zašto bi ljudi sa veoma ograničenom perspektivom ostanka sebe ograničavali ili odricali se beneficija kako bi stabilizovali socijalni sistem u društvu kome neće pripadati? Oni čak ni od odgovornijeg korišćenja zdravstvene infrastrukture, na primer, ne bi imali koristi.

Sve to znači da *lični dobitak i gubitak postaju važniji u svim društvenim grupama*, dok društveni interes bleedi. Ekonomisti bi rekli da se dobiti energično internalizuju, a gubici podjednako temperamentno pripisuju drugima. Svi trendovi rade protiv „nekadašnje zajednice solidarnosti“.

Neće se društvo, već njegov način razmišljanja, ekonomskog delovanja i

raspodele resursa dugoročno prilagoditi potrebama za zdravstvenim, penzijskim i socijalnim osiguranjem. Sistem mora odgovarati ljudima današnjice i njihovim potrebama. Mogućnosti izbora i kratkoročne procene troškova i koristi moraju biti dozvoljene, ali s druge strane, lični rizici igraće sve veću ulogu pri određivanju visine doprinosa. Može se, na primer, produžiti *period čekanja na prava ili beneficije* za one koji su kratkoročno osigurani u penzijskom i socijalnom osiguranju ili se može ograničiti broj usluga koje se nude. Pristup

uslugama u starijim životnim godinama biće jasno regulisan. Penzije neće biti moguće bez izgradnje stuba koji je pokriven kapitalom i produženja radnog veka.

Ovaj put je neophodan, jer nada da će u nekom trenutku biti moguće da se generiše ekonomski rast u dovoljnoj mери kako bi mogao da ublaži sukobe oko raspodele sa svakom godinom je sve manja. Društva koja stare ionako gube energiju i potencijal za dodatni rast. Ta društva svoju snagu ne treba da troše na besmislene klasne borbe.

Slobodna reč i pravila

Julija Klekner
(**Julia Klöckner**)

Rođena je 1972. u Bad Krojcnahu, od 2009. do 2011.

parlamentarna državna sekretarka, od 2001.

do 2018. predsednica poslaničke grupe CDU

u Pokrajinskom parlamentu Rajnland-Pfalca, od 2012. do

2022. zamenica predsednika CDU

Nemačke, od 2018. do 2022. savezna

ministarka za ishranu i poljoprivredu, od

2025. predsednica Nemačkog Bundestaga.

Putevi do živog demokratskog diskursa¹

Političke serije uživaju veliku popularnost.

Američka serija *House of Cards*, danska *Borgen* ili nemačka mini-serija *Bonn*. Stari prijatelji, novi neprijatelji – koliko god da se razlikuju, povezuje ih nešto značajno: što su likovi složenije predstavljeni, to nas više privlače i fasciniraju.

Fiktivni likovi političkog života kreću se između uverenja i pragmatizma, između vernosti principima i kompromisa, između racionalnog promišljanja i ljudskih osećanja, kao i ponora. Naravno, to su preuveličani prikazi. Ali upravo ta višeslojnost nas fascinira. Paradoksalno, od stvarne politike često očekujemo suprotno: jednoznačnost

tamo gde zapravo vlada složenost. Javni diskurs teži pojednostavljanju. Na društvenim mrežama političarke i političari svrstavaju se u kategorije kako bi ih bilo lakše kritikovati, ili sami političari svesno podilaze onome što donosi klikove. Konzumiramo složenost kao zabavu, dok očekujemo jednostavnost kao političku stvarnost. Pred očima nam je šarenilo, a sudovi su nam crno-beli.

Ovo zapažanje vodi direktno u srž našeg suživota: mir i sukob samo na izgled čine suprotnosti. U stvarnosti, oba pojma predstavljaju ključne elemente demokratskog postojanja. Sukob je put, a miran suživot cilj. Osnovni zakon² garantuje da svako može pružiti „dopri nos duhovnoj borbi mišljenja“³, što je formulacija koja na prvi pogled ne zvuči kao mir, ali treba da mu služi. Savezni ustavni sud jednom je to ovako opisao: susret različitih stavova deluje integrativno i ujedno predstavlja najefikasnije oružje protiv totalitarnih i neljudskih ideologija.⁴

Sloboda mišljenja čuva nas od najmračnijih vremena. Ona ne obuhvata samo sopstveno mišljenje. Tolerancija počinje tek onda kada smo spremni da podnesemo i mišljenje koje uopšte ne delimo. Glagol „tolerisati“ potiče od latinske reči *tolerare* i znači upravo to: podneti, istrpeti, izdržati.

Upravo u sučeljavanju argumenata pokazuje se povezanost između demokrata. Što oštrije raspravljaju o samoj stvari, to jasnije postaje da stoje na zajedničkom tlu – na temelju zajedničkih demokratskih vrednosti i procedura. Tako je nakon delimično žestoke debate o

istočnim ugovorima početkom 1970-ih usledila najveća izlaznost na izborima u istoriji Zapadne Nemačke. Ogorčena rasprava o ponovnom naoružavanju iz 1950-ih godina decenijama je takođe oblikovala zapadnonemački identitet.⁵ Društveni mir ne počiva na slozi, na istovetnom mišljenju i istom opredeljenju u dnevnoj politici, već na prihvatanju različitosti. Zadatak demokratije nije da ukloni razlike, već da ih učini podnošljivim – i da na kraju donese odluku. Na tom putu potrebno je slušati šta druga strana ima da kaže i pristupati joj sa ozbiljnošću. To je naporno. Ali taj trud niko ne može da

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 58-62, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/welchen-streit-braucht-die-demokratie

2 Ustav. (Prim. prev.)

3 Kao u tzv. „Presudi u slučaju Lüth“ od 15. 01. 1958, Saveznog ustavnog suda (BverfGE) 7, 198 ff., RN 39, www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_ib_vr040051.html [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

4 Savezni ustavni sud: „Das Grundgesetz geht davon aus, dass nur die ständige geistige Auseinandersetzung zwischen den einander begegnenden sozialen Kräften und Interessen, den politischen Ideen und damit auch den sie vertretenden Parteien der richtige Weg zur Bildung des Staatswillens ist [...]. Es vertraut auf die Kraft dieser Auseinandersetzung als wirksamste Waffe auch gegen die Verbreitung totalitärer und menschenverachtender Ideologien [...].“ Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 17.01.2017, 2 BvB 1/13, www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

5 „Der Diskurs über die Wiederbewaffnung hat zu einer grundlegenden Rekonstruktion der nationalen Identität Westdeutschlands geführt. Dabei wurden Identitätselemente etabliert, die über Jahrzehnte Bestand haben sollten.“ Upor. Jörg Nadoll: „Der westdeutsche Diskurs zur Wiederbewaffnung (1950-1955)“, in: Britta Joerßen / Bernhard Stahl (Hrsg.): Europäische Außenpolitik und nationale Identität: Vergleichende Diskurs- und Verhaltensstudien zu Dänemark, Deutschland, Frankreich, Griechenland, Italien und den Niederlanden, Bonn 2003, S. 340-352, hier S. 352, www.sobi.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/fakultaeten/sobi/lehrtuehle/stahl/Publikationen/Nadoll_Der_westdeutsche_Diskurs_zur_Wiederbewaffnung.pdf [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

uloži umesto nas. Prečice u demokratskom diskursu nisu delotvorne.

Kada polarizacija postaje opasna

Upravo tu se nalazi jedan od velikih zadataka. Brza saglasnost najčešće se daje svemu što je suprotno prethodno rečenom. Digitalna prizma kroz koju se sve posmatra otežava ionako mukotrpan put ka razumevanju. Oni manje služe razmeni mišljenja, a više samopotvrđivanja.⁶ Algoritmi iskrivljuju percepciju, mišljenja se učvršćuju, rasprave izmiču kontroli. Takozvane lažne vesti imaju veliku prodornu moć. Kada zajednička osnova nestane, rasprava se više ne može voditi u uređenim okvirima. Rasprava postaje vrednost sama po sebi. Medijska galama postaje merilo pažnje i prividne ispravnosti.

Druge demokratije pokazuju kuda to može da vodi. U Velikoj Britaniji debata o Bregzitu napravila je duboke podelu u društvu koje se osećaju i danas.⁷ U Sjedinjenim Američkim Državama republikanci i demokrate žive u različitim stvarnostima. Više ih ne povezuje zajednički diskurs, već međusobna odbojnost – fenomen koji politikolozi opisuju kao „afektivnu polarizaciju“⁸. Poslednjih godina to je eskaliralo sve do političkog nasilja i ubistava.⁹

Polarizacija nije strani element demokratije, ona joj pripada. Ona postaje opasna kada nestane poverenje u poštenje i legitimnost druge strane, kada više nije važan argument, već samo pobeđa, i kada se postavlja samo jedno pitanje:

„Da li si za ili protiv?“ Kada opadne spremnost da se uopšte pokuša razumeti protivnik.¹⁰

Ogorčenje u digitalnom svetu naspram parlamentarne debate

Moramo priznati da bes u digitalnom svetu sledi drugačija pravila u odnosu na pristojnu parlamentarnu debatu. Politika mora biti prisutna i u digitalnom prostoru, ali za društveni napredak ne bi trebalo previše da precenjujemo ove sukobe.

6 Upor. i u: Nemački Bundestag, Naučne službe: „Echokammern“ und „Filterblasen“ in digitalen Medien, WD 10 - 3000 - 007/22, 21.03.2022, S. 11 ff., www.bundestag.de/resource/blob/898208/396d70db93fbc68bca40726b4d5308db/WD-10-007-22-pdf-data.pdf [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

7 Nicolai von Odarza: „Vom Brexit zum Bregret? Britische Wirtschaft und Politik drei Jahre nach dem EU Austritt“, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, 73. Jg., 12-13/2023, 20. 03. 2023, www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/vereinigtes-koenigreich-2023/519168/vom-brexit-zum-bregret/ [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

8 Torben Lütjen: „Die amerikanische Lektion. Wie Polarisierung der Demokratie schaden kann“, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, 71. Jg., 17-18/2021, 26. 04. 2021, www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/usa-2021/331736/die-amerikanische-lesung/ [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

9 Ovde treba pomenuti napad na supruga Nensi Pelosi, videti „Lebenslange Haft nach Angriff auf Ehemann von Nancy Pelosi“, u: Die Zeit, 29.10.2024, www.zeit.de/politik/ausland/2024-10/nancy-pelosi-ehemann-paul-pelosi-usa-lebenslange-haft-ueberfall-hammer-gericht-kalifornien; tu su i atentati na demokratsku poslanicu Melisu Hortman, videti „Verdächtiger nach Attentaten auf US-Politiker festgenommen“, in: Focus, 16. 06. 2025, www.focus.de/politik/ausland/politisch-motiviertes-attentat-demokratische-us-politikerin-und-ehemann-erschossen-senator-schwer-verletzt_e20d87d3-8451-4b47-ae98-eb620625a2b5.html; i na influensera Čarlija Kirka, bliskog Trampu, videti Klaus Brinkbäumer / Rieke Havertz: „Das Attentat auf Charlie Kirk und die Spirale politischer Gewalt“, in: Die Zeit, 11. 09. 2025, www.zeit.de/politik/2025-09/politische-gewalt-usa-charlie-kirk-attentat-ok-america [letzter Zugriff jeweils: 14. 10. 2025].

10 Arnd Pollmann: „Der Wille zum Missverständnis“, in: Deutschlandfunk Kultur, 30.08.2020, www.deutschlandfunkkultur.de/verrohte-gespraechskultur-der-wille-zum-missverstaendnis-100.html [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

Ako se iz digitalnih debata izbace glasno izražavanje i emocije, često preostane veoma malo onoga što je suštinsko. Nastala je javnost koja više ne razume tihi dijapazon nijansi, namerno ga pogrešno tumači i preuveličava.¹¹ Ona je često glasnija, ali retko pametnija.

Ovakav razvoj već se proširio i u parlamentarni prostor. Ako govori u plenumu postanu samo isečci za društvene mreže, ako iza glasnih nastupa za mikrofonima stoje samo klikovi i broj pretplatnika, ako performans potiskuje pravu politiku – tada poslanici i poslanice ne ispunjavaju svoju misiju. A onaj ko opomene zbog narušavanja reda u parlamentu smatra nagradama, pogrešno razume funkciju demokratskih institucija. Parlament može da postavi ton za društvene debate. Ako se neko žali na polarizaciju u društvu, treba da se zapita koliki je njegov ili njen doprinos takvoj situaciji u plenarnoj sali.

U kom trenutku sukob postaje destruktivan? Kada pobjeda postane važnija od kreiranja nečeg novog. Filozofkinja Svenja Flaspeler (Svenja Flaßpöhler) to je formulisala dosta drastično: „Da sukob ne bi eskalirao i da ne bi nepovratno razdvojio strane, povezujuće snage moraju biti jače od nagona za uništenjem.“¹²

Konstruktivni sukob zahteva pravila i rituale. Poslovnici Nemačkog Bundestaga više je od birokratije. On predstavlja okvir u kojem se raspravlja o najboljem rešenju. Ko saziva sednice, ko koliko dugo sme da govori, koja prava i obaveze imaju poslanici – sve to je unapred utvrđeno. Sve to spada u pravila

igre demokratije. Ne radi se tu o sporednim stvarima. Ona važe za sve, nezavisno od osobe i poslaničke grupe.

Ovo ukazuje na ranjivost demokratskog diskursa: ako političke snage odluče da više ne vode konstruktivne debate, ako svesno prelaze granice i žele da omalovaže institucije, tada otvorenost za druga mišljenja postaje Ahilova peta demokratije. Ovakav razvoj ističe značaj čuvara institucija. Predsedništvo Bundestaga, kao nepristrasan sudija, vodi računa o poštovanju pravila koja omogućavaju konstruktivne sukobe. Kada se parlamentarne debate pretvore u PR događaj, a provokacija postane važnija od argumentacije, predsedavajući mora da interveniše i koriguje situaciju.

Strogoća je put do otvorenosti

Iako možda zvuči čudno, ali upravo uspostavljanjem i sprovođenjem pravila čuva se životnost demokratije. Iz strogoće nastaje otvorenost? Upravo tako. Jer u napetosti između pravila i slobodne reči razvija se demokratska kultura. Pravila umesto proizvoljnosti, red umesto subjektivnog mišljenja, jasnoća umesto moralisanja. Baš kao što beskonačna sloboda vodi u neograničenu anarhiju, tako i jasne granice u doziranoj meri stvaraju najveću slobodu za sve. Zbog toga osnovna ljudska prava iz našeg ustava predstavljaju granice države, ona

¹¹ Ebd.

¹² Svenja Flaßpöhler: *Streiten*, Berlin 2024, S. 22.

su pre svega odbrambena prava građana i građanki u odnosu prema državi. Ona čine temelj slobode za sve nas.

Demokratija je ranjiva, ali upravo to je čini snažnom. Ona nas primorava na samorefleksiju. U stanju smo da pružimo samo privremene odgovore, koji se moraju revidirati kada se pojave bolji argumenti. Ona zahteva da priznamo kako je naš sagovornik možda u pravu.

Onaj ko se upusti u demokratsku raspravu rizikuje da ga ubede u drugo mišljenje. Autoritarni sistemi ne poznaju ovu nesigurnost – tamo je rezultat unapred određen. Demokratija živi od otvorenosti prema ishodu i ima poverenja u sučeljavanje argumenata. Za takvu otvorenost neophodno je vežbati u svim oblastima društvenog života. Ako neko uvek želi da bude u pravu, on nikada neće biti dobar demokrata. Pravi borbeni duh demokratije nalazi se u borbi za bolja rešenja, a ne u rušenju protivnika.

U krajnjoj liniji, i najbolji čuvari institucija u stanju su samo da ponude

okvir. Demokratskom duhu moramo mi kao društvo sami da udahnemo život i da ga održavamo budnim.

Kao što nas fiktivni likovi u političkim serijama fasciniraju svojom složenošću, tako i u stvarnom životu moramo prihvatiti kompleksnost sukoba i mira. Nijanse, kontradikcije i teške dileme deo su političkog procesa. Upravo u tome leži srž demokratije: ni „podela“ ni „jedinstvo“ ne smeju postati cilj same po sebi. Totalna podela uništava demokratiju, a jedinstvo po svaku cenu je guši.¹³ Pravo demokratsko jedinstvo rađa se iz rasprave, a ne iz njenog izbegavanja.

To je naporno i mukotrpno. Ali to je takođe najbolji oblik zajedničkog života koji su ljudi ikada smislili. Ili, kako je to formulirao Vinston Čerčil (Winston Churchill): Demokratija je najgori oblik vladavine, osim svih onih drugih oblika koji su isprobani. Ona zaslužuje da se za nju borimo, rečima, argumentima, punom snagom naših demokratskih uverenja.

13 Upor. Jan-Werner Müller: „Verlieren ist auch eine Chance. Konflikte in Demokratien“, in: Die Zeit, 23.08.2023, www.zeit.de/2023/36/konflikte-demokratien-spaltung-zusammenhalt [letzter Zugriff: 14. 10. 2025].

Ostaci građanskog učenja o vrlinama

Astrid Sevilja (Astrid Séville)
Rođena je 1984. u gradu Ahenu, profesorka političkih nauka, posebno političke teorije na Lojfana Univerzitetu u Lineburgu.

Naglašavanje sposobnosti za liberalno-demokratske rasprave¹

U svom najnovijem delu, naučnik u kulturi Helmut Leten (Helmuth Lethen) ponovo otkriva nasleđe stoicizma.² Kod Letena ovakva razmišljanja o ponašanju koje je prilagođeno vremenu i okolnostima ne čude, budući da je koncept hladne maske („kalte Persona“) između dva svetska rata u 20. veku centralna tema njegovog akademskog rada.

Borba za pravi stepen ravnodušnosti i topline, a potom i pitanje o razumnoj meri uzbuđenja, alarmizma ili ozbiljnosti i pribranosti, više je od zastarelog fenomena koji je predmet naučnih istraživanja – danas je to politički problem, imajući u vidu poremećaje na svetskoj političkoj sceni i konflikte, kao i napade na demokratsku pravnu državu i pluralističko društvo. Kako odgovoriti na trenutnu situaciju, kako reagovati na agresivnost autoritarnih, neliberalnih, revanšističkih, desničarskih populističkih i radikalnih snaga?

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 67-72, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/restbestände-einer-bürgerlichen-tugendlehre

2 Helmut Lethen: Stoische Gangarten. Versuche der Lebensführung, Berlin, 2025.

3 Siehe dazu die Mitteilung unter www.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de/aktuelles-themen/detailseite/karl-schloegel-mit-dem-friedenspreis-des-deutschen-buchhandels-2025-ausgezeichnet [letzter Zugriff: 24. 10. 2025].

4 Michel Friedman: „Die größte Gefahr sind gleich gültige Demokraten in der Mitte“. Interview mit Florian Eichel, in: zeit.de, 29. 08. 2025, www.zeit.de/kultur/2025-08/michel-friedman-mensch-demokratie-erinnerungskultur-gaza-friedrich-merz [letzter Zugriff: 24. 10. 2025].

5 Ralph Bollmann: „Braucht es mehr Krise?“, in: faz.net, 18. 10. 2025, www.faz.net/aktuell/wirtschaft/schwarz-rot-und-reformen-braucht-es-mehr-krise-110737236.html [letzter Zugriff: 24. 10. 2025]

6 Vgl. auch Astrid Séville: „Modern Micropolitics of Antipopulism: Rethinking Discourse and Empathy“, in: Politische Vierteljahresschrift, 23. 01. 2025, <https://doi.org/10.1007/s11615-024-00588-1> [letzter Zugriff: 24. 10. 2025]. Das im Folgenden skizzierte Material diente auch dort als Untersuchungsgegenstand

Nije bez razloga istoričar Karl Šlegel (Karl Schlögel), dobitnik Nemačke književne nagrade za mir 2025. godine, svoj govor prilikom dodele nagrade naslovio ovako: „Učimo od Ukrajine. Pouke o ponašanju tokom otpora“.³ Paralelno sa Šlegelovim upozorenjima, Mihel Fridman (Michel Friedman) upozorava na „ravnodušnost“ političkog centra koji se tromo ušuškao u sigurnost i okreće glavu kada je u pitanju odbrana sopstvenih principa i vrednosti⁴, a neki novinari čak razmatraju da li nemački građani uopšte još nisu shvatili „ozbiljnost situacije“⁵.

Iza pitanja o primerenoj kriznoj politici nameće se problem odgovarajućeg stava, pravilnog ponašanja u ovim vremenima. U tom smislu, možda se, uz i protiv Letenove interpretacije, stoička prisebnost može smatrati fatalnošću zasićenog građanskog društva, jer govor o odbrambenoj sposobnosti države koja je ustavna demokratija ostaje prazno slovo na papiru ukoliko nema društva koje je spremno da je brani i građana koji su sposobni i voljni da je podrže. Upravo ta društvena odbrana i spremnost na zaštitu predmet su rasprave u Nemačkoj. Ovaj esej želi da istraži upravo jedan aspekt te diskusije: s obzirom na unutrašnje političke konflikte, postavlja se pitanje kako postupati sa napadima, kršenjima tabua i ispadima desničarskih populista i ekstremista. Provera vernosti ustavu, redovno razmatranje zabranjivanja političke partije Alternativa za Nemačku (AfD) i uskraćivanje pojedinim kandidatima pravo da se kandiduju i budu birani poznata su sredstva borbe nemačke pravne države, ali desničarski populizam i ekstremizam ne doživljavaju se samo kao (stranačko) politički problem, već ih mnogi građani vide i kao društveni, moralni i komunikacijski izazov u konkretnim međuljudskim odnosima. Šta se može učiniti, šta treba učiniti kada sagovornik iznosi radikalna stanovišta, koja su neprijateljska prema konceptu demokratije i/ili kompromitujuća? Moramo li onda kao dobri građani ući u raspravu o tome?

Učestvovanje u raspravi se uči

U poslednjih nekoliko godina sve više se ističe koliko liberalna demokratija crpi snagu iz mesta i praksi rasprave.⁶ Savezni predsednik Frank-Valter Štajnmajer (Frank-Walter Steinmeier) zalaže se za sposobnost vođenja rasprave, do te mere da je

čak usvojio gotovo borbena-dušebrižnički ton.⁷ Ima još autora koji se u svojim publikacijama nadovezuju na ideju demokratske veštine rasprave. Bivši ministar Hajko Mas (Heiko Maas) rekao je to ovako: „Naša kultura rasprave je temelj naše demokratije“⁸, dok drugi autori to objašnjavaju nešto opširnije: „Demokratiji su potrebni živa kultura rasprave i otvorena razmena mišljenja nezavisno od političkih i ideoloških podela. Samo na taj način mogu se u demokratijama pronaći zajednički standardi za uspešnu politiku.“⁹

Govor i pisanje o „govoru“, „diskutovanju“ i „raspravi“ doživljavaju uspon, jer postoji utisak da se ove aktivnosti više ne odvijaju rutinski i da je stoga potrebno iznova proveriti njihove pretpostavke i procedure. Posebno su uspon i izborni uspeh ekstremno desničarskih snaga, kao i javna rasprava o teorijama zavere tokom pandemije korone, doveli do nesigurnosti, tako da se ne postavlja pitanje samo nakon čitanja dela Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas)¹⁰ da li demokratija zahteva određenu kulturu ophođenja, priznanja znanja, racionalnosti i morala, kao i određene komunikativne procedure i običaje. Bar u građanskim slojevima društva, posebne konverzacione i diskusione tehnike podrazumevale su se kao element liberalno-demokratske javnosti, iako se moglo prigovoriti da su one služile idealizaciji, generalizaciji i odvajanju građanskih osobenosti od ostatka društva.¹¹

Već duže vreme mediji i platforme poput X, TikToka, Instagrama i slične nude mogućnosti artikulacije i učešća koje šire krug govornika, omogućavaju nove formate, stilove i to nove političkog govora i uvode ih u prostor svega što se može videti i čuti. Na taj način glasniji postaju i ružni, diskriminatoriski i destruktivni komentari. Tehnički se dodatno podstiče spirala javne polemike. To sada dovodi do široko rasprostranjene dijagnoze propadanja političkih debata i kulture rasprave. Publicista Kristijan Šile (Christian Schüle), na primer, piše: „Političari i građani zaboravili su kako se raspravlja sa stilom.“¹² Filozofkinja Mari-Luiza Frik (Marie-Luisa Frick) dodaje: „Takva kultura otvorenog mišljenja i suprotstavljanja, dakle demokratska kultura rasprave, suočava se s brojnim ugrožavajućim faktorima [...]“¹³ Imajući u vidu ove procene i uspon radikalno desničarskih snaga, poslednjih godina brojni autori poput Bernharda Perksena (Bernhard Pörksen) i Fridemana Šulc fon

7 Astrid Séville: „Pastorale Agonalität. Die bundespräsidiale Demokratiepolitik Frank-Walter Steinmeiers“, in: Verfassungsblog.de, 05.09.2022, <https://verfassungsblog.de/pastorale-agonalitat/> [letzter Zugriff: 24. 10. 2025].

8 Heiko Maas: *Aufstehen statt Wegducken. Eine Strategie gegen Rechts*, München 2017, S. 57.

9 Romy Jaster / David Lanius: *Die Wahrheit schafft sich ab. Wie Fake News Politik machen*, Ditzingen 2019, S. 103. Die Autoren beziehen sich an dieser Stelle auf John Stuart Mill, dessen „Ausführungen [...] einen Nerv [treffen].“ Ebd.

10 Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1962; ders.: *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*, Berlin 2022.

11 Vgl. Angelika Linke: *Sprachkultur und Bürgertum. Zur Mentalitätsgeschichte des 19. Jahrhunderts*, Stuttgart 1996.

12 Christian Schüle: *In der Kampfzone. Deutschland zwischen Panik, Größenwahn und Selbstverzerrung*, München 2019, S. 298.

13 Marie-Luisa Frick: *Zivilisiert streiten. Zur Ethik der politischen Gegnerschaft*, Ditzingen 2017, S. 57 (Hervorhebung im Original).

14 Bernhard Pörksen / Friedemann Schulz von Thun: Die Kunst des Miteinander-Redens. Über den Dialog in Gesellschaft und Politik, München 2020.

15 Franz von Kempis: Anleitung zum Widerspruch. Klare Antworten auf populistische Parolen, Vorurteile und Verschwörungstheorien, München 2019.

16 Philipp Steffan: Sag was! Radikal höflich gegen Rechtspopulismus argumentieren, Hamburg 2019.

17 Hasnain Kazim: Auf sie mit Gebrüll! ... und mit guten Argumenten. Wie man Pöblern und Populisten Paroli bietet, München 2020.

18 Romy Jaster und David Lanjus betreiben ein „Forum Streitkultur“ und veröffentlichen zahlreiche Artikel zum Thema, bieten Schulungen an und so weiter, <https://forum.streitkultur.de> [letzter Zugriff: 24. 10. 2025].

19 To je simpatična formulacija kod: Christine Holch / Katharina Greve: „Sagt was! Tut was dagegen!“, in: Chrismon. Das evangelische Magazin, Nr. 06/2021, S. 13-18, hier S. 13.

20 Marie-Luisa Frick, a. a. O., siehe Rn. 12, hier S. 90.

21 Bernhard Pörksen / Friedemann Schulz von Thun, a. a. O., siehe Rn. 13, hier S. 55.

22 Upor. Romy Jaster / David Lanjus, a. a. O., siehe Rn. 8, hier S. 105.

23 Franz von Kempis, a. a. O., siehe Rn. 14, hier S. 20.

Tune (Friedemann Schulz von Thun)¹⁴, Franci fon Kempis (Franzi von Kempis)¹⁵, Filipa Štefana (Philipp Steffan)¹⁶, Hasnaina Kazima (Hasnain Kazima)¹⁷, Romija Jastera (Romy Jaster) i Davida Lanijusa (David Lanjus)¹⁸ želeli su da pokažu kako politička rasprava i debatovanje mogu da funkcionišu na „civilizovan“, „konstruktivan“ i „uljudan“ način, kako se dobrim vođenjem razgovora mogu razrešavati konflikti, ali i kako se na taj način mogu graditi mostovi.

U svim ovim publikacijama naglašava se da se desničarskim populistima, teoretičarima zavere i drugima „mora suprotstaviti nešto drugo osim ćutanja“¹⁹. Radi se o konkretnim praksama sučeljavanja i o razmatranju sposobnosti izražavanja sopstvene, političke, pozicije, o mogućnostima razrešenja konflikata i pomirenja, i pritom o „stavu koji svaki pojedinac može da zauzme i da uvežba“²⁰. Radi se o uputstvima koja, s jedne strane, zahtevaju hrabrost, građansku hrabrost, prigor, gest angažovane (političke) odbrane, a s druge strane preporučuju civilizovanost, pristojnost, stav, uljudnost.

Precizna pravila ponašanja

Zanimljivo je da ovi autori svoja razmišljanja o uljudnom, civilizovanom ili konstruktivnom raspravljanju često povezuju sa (socijalno) psihološkim opštim tezama. U delima Perksena i Šulca fon Tune, na primer, saznaje se: „Čovek je biće odnosa. Kvalitet njegovog života zavisi od kvaliteta uspešnih odnosa. To znači da mu uvek treba oboje: spremnost na raspravu i minimum razumevanja i empatije.“²¹ Često pomenuti autori ukazuju na granice ljudske racionalnosti i uvida, uključujući i „pristrasnosti“ pojedinaca.²² Ukazivanje na spremnost na sučeljavanje, koja je suštinska u demokratiji, prate upozorenja da se moraju priznati ili prihvatiti tuđa osećanja, iracionalnosti i emocije. Pritom se stalno pojavljuje ključni pojam „empatija“. Tako Franci fon Kempis piše: „Nije uvek jednostavno kod sebe probuditi (i održati) empatiju prema možda suprotnim mišljenjima drugih.“²³

Pored toga, ovi savremeni tekstovi ponekad veoma precizno formulišu pravila ponašanja. U opisu dobre rasprave filozofi David Lanjus i Romi Jaster navode „deset pravila dobre debate“:

1. Trudite se zaista da razumete
2. Držite se teme
3. Postavljajte što više otvorenih pitanja
4. Pronađite sve što je zajedničko
5. Nemojte svom sagovorniku držati lekcije
6. Obrazložite svoj stav
7. Budite dobronamerni prilikom tumačenja
8. Neka kritika bude objektivna
9. Radite na deeskalaciji
10. Promenite perspektivu²⁴

Ovde se ukazuje na orijentaciju ka razumevanju i praksu (činjeničnog) argumentovanja, a to je nešto što je u Habermasovoj teoriji bilo sadržano u samom jeziku i komunikaciji.

Kontrast u odnosu na ovo delo pokazuje da autori formulišu praktično znanje, didaktički vodič, svojevrstni vademe-kum, etike diskursa okrenute popularnom.

Konkretne prakse, obrasci ponašanja i afektivne situacije primetne su ne samo ovde: kompetencija za učestvovanje u raspravi očituje se u samokontroli, u svesnom odbijanju impulsivnog ponašanja, u istrajnosti u ponašanju s taktom i manirima, u diplomatskom ponašanju, kao i u uvažavanju, odmerenosti i interesovanju. Na kraju krajeva, radi se o tome „da je potrebno pristupiti razgovoru otvorenog uma“.²⁵ Mari-Luiza Frik stoga povezuje svoja razmišljanja o civilizovanom raspravljanju sa „etikom političkog suprotstavljanja“²⁶, koja se svodi na to da je važno uvažiti drugog i doživeti raspravu i različita mišljenja kao produktivnu osobinu pluralizma.²⁷

U članku u časopisu *Krismon* (*Chrismon*) dve autorke na kraju rezimiraju relevantnu literaturu o dobroj raspravi:

„Možda najvažnije pravilo: manje govoriti, više postavljati pitanja.“

„Ne prekidati sagovornika, ne reagovati previše brzo. Pomaze da se nagnemo unazad, i spolja i iznutra.“

„Naglašavati zajedničke stavove (‘e pa u tome se slažemo’); i kroz ćaskanje kreirati zajedništvo (vreme, vaspitanje dece, hobiji).

„Kontakt uz uslove“ („Sastaćemo se, ali nećemo razgovarati o toj temi, jer mi to ne prija.“); „Obavezno prekinuti raz-

24 Ovih deset pravila mogu se pročitati ovde: [https:// forum-streitkultur.de/ zehn-regeln-gute-debatte/](https://forum-streitkultur.de/zehn-regeln-gute-debatte/) [letzter Zugriff: 24.10.2025].

25 Franzi von Kempis, a. a. O., siehe Rn. 14, hier S. 20.

26 Marie-Luisa Frick, a. a. O., siehe Rn. 12.

27 Frik se stoga u svojim argumentima uvek iznova vraća na Chantal Mouffe (Über das Politische. Wider die kosmopolitische Illusion, Frankfurt a. M. 2007) i Hans Kelsen („Verteidigung der Demokratie“, in: Abhandlungen zur Demokratietheorie, hrsg. v. Matthias Jestaedt und Oliver Lepsius, Tübingen 2006, S. 229-237) zurück.

28 Christine Holch /
Katharina Greve, a. a.
O., siehe Rn. 18, hier S.
18 f.

govor pre nego što dođe do svađe. Ah, i ne očekujte da ćete ubediti sagovornika.“²⁸

Strateški prelazak sa diskusije na razgovor

Opet se upućuje na opuštenost, disciplinu i neku vrstu didaktičke prefinjenosti: želja da se razume podrazumeva postavljanje pitanja, po potrebi utvrđivanje pravila razgovora i kretanje ka metanivou razgovora. Pojedinaac, u ovom slučaju naučeni akter, funkcionise istovremeno kao (sudijska) instanca u razgovoru i kao učesnik razgovora, što unosi asimetriju, moćnu neravnotežu u razgovor. Ko odlučuje kada o pravilima, o prekidu razgovora? Građanin koji je kompetentan za raspravu sposoban je za to; njemu se može pripisati suverenost u komunikaciji.

U smislu ove suverenosti u raspravi ne pojavljuje se samo mogućnost prekida razgovora, već i strateški prelazak sa političke diskusije na konverzaciju kroz nagoveštaj ćaskanja. Želja da se razume podrazumeva i želju za prepoznavanjem zajedničkih tema ili stavova, druženjem, po potrebi promenu teme kako bi se zajedničke teme pronašle izvan političkog konteksta. Političko diskutovanje deluje teško zamislivo bez bezopasnog razgovora. Konverzacija predstavlja društveni lepak koji može da ublaži i da pomogne da se izbegne sukob. Potencijalni politički protivnik tada postaje neko ko drugačije misli, a ko možda ima decu, ide na pecanje, čije raspoloženje je podložno promeni kada stalno pada kiša i tako dalje. Oštra politička rasprava zasnovana na argumentima ostaje društveni rizik i potencijalna prepreka.

Vrlina raspravljanja

Učenja o pravilnom vođenju rasprave konstruišu asimetriju u razgovoru. Pitanje ko određuje pravila ili granice „objektivne kritike“ ili ćaskanja, kao i scenariji razgovora opisani u tekstovima neizbežno dovode do pitanja komunikacijske i društvene moći. Ta uputstva namenjena su dobrom, liberalnom, prosvetljenom građaninu demokrati koji je orijentisan prema razumevanju i koji ume da kontroliše svoje emocije. Njegova sposobnost da raspravlja, ali i da moderira raspravu ili je po

potrebi prekine, kada druga strana uopšte nije zainteresovana za argumentovanu razmenu, postaje dokaz građanskog poštenja i socijalnih kompetencija. Politička rasprava ne crpi snagu samo iz društvenih vrlina već ona sama postaje liberalno-demokratska vrlina. Toliko se često upućuje na političku raspravu da to deluje skoro politički bespomoćno. Ovde se radi o neutralnom ostatku jednog učenja o vrlini, oko kojeg u današnjem, u svakom pogledu heterogenom i raznovrsnom društvu, svi treba da budu u stanju da se slože.

Ali šta ako ni rasprava ni razgovor više ne mogu da doprinesu smirivanju društvenih sukoba? Na kraju, to je formulacija već pomenutog Karla Šlegela, koja danas može da zbuni liberalne demokrate: Šlegel je, podsećamo, imajući u vidu Ukrajinu, izjavio da možda ponovo treba „naučiti kako se pobeđuje“.²⁹

²⁹ To je poslednja rečenica u govoru zahvalnosti Šlegela u Crkvi Svetog Pavla u Frankfurtu, upor. www.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de/aktuelles/themen/detailseite/karlschloegel-mit-dem-friedenspreis-des-deutschen-buchhandels-2025-ausgezeichnet [letzter Zugriff: 24. 10. 2025].

„Borba protiv desnice“

Kristina Šreder
(**Kristina Schröder**)

Rodena je 1977. u Vizbadenu, od 2002. do 2017. članica poslaničke grupe CDU/CSU u Bundestagu, od 2009. do 2013. Savezna ministarka za porodicu, seniore, žene i omladinu, danas, između ostalog, savetnica za preduzeća i zamenica Direktora Think tank organizacije za novu građansku politiku „REPUBLIK21. Denkfabrik für neue bürgerliche Politik“.

U pravcu ukidanja osnovnog konsenzusa protiv totalitarizma¹

Suočavanje sa političkim ekstremizmom uvek sadrži i promišljanje o tome koji se spektar mišljenja sme legitimno iznositi i gde počinje društvena stigmatizacija. Na taj način borba protiv ekstremizma postaje politički veoma osetljiva, jer onaj ko kontroliše narativ u društvu odlučuje o tome šta se u društvenom diskursu može reći, a da se pri tome ne izgubi mogućnost društvenog prihvatanja.

Dugo je borba protiv ekstremizma u Saveznoj Republici Nemačkoj bila obeležena antitotalitarnim konsenzusom u duhu Hane Arent (Hannah Arendt). Pedesetih i šezdesetih godina mnogi ljudi su iz neposrednog ličnog iskustva znali šta je jevrejska filozofkinja mislila kada je upečatljivo opisala da nacionalsocijalizam i staljinizam, uprkos svim razlikama, nužno vode ka „eliminaciji 'štetnog' ili suvišnog zarad nesmetanog funkcionisanja jednog pokreta“.²

Nemilosrdna „vladavina terora“ koja je iz toga proistekla bila je za Hanu Arent, koja je 1933. pobjegla od nacista, element totalne vlasti. Nationalsocijalizam i staljinizam smatrala je „varijacijama istog modela“, a taj duh oblikovao je mladu SR Nemačku.

Sa pokretom '68. ovaj konsenzus je prvi put u većoj meri doveden u pitanje. Neprijatelj se nalazio na desnoj strani političkog spektra i, u krajnjem slučaju, sedeo je za kuhinjskim stolom u liku sopstvenog oca. Ho Ši Min, Mao Cedung i Če Gevara bili su svojevrstne zvezde pokreta, a u korist mladih akademika tog vremena možemo se samo nadati da u antiimperijalnoj borbi jednostavno nije bilo dovoljno vremena da se zaista pozabave mišljenjem i delovanjem tih figura. Među ključnim političkim akterima na saveznom nivou, međutim, osnovni antitotalitarni stav nije bio doveden u pitanje, i upravo je socijaldemokrata, savezni kancelar Helmut Šmit (Helmut Schmidt), u borbi protiv RAF-a³ na upečatljiv način udahnuo život tom stavu.

Dvanaest godina nakon „nemačke jeseni“ komunizam se raspao, a antitotalitarni konsenzus doživeo je poslednji procvat. Sudbine ljudi koji su preživeli zatvor Štazija u Hoenšenhauzenu, ženski zatvor Hoenek ili omladinski radni dom Torgau na drastičan su način pokazale kako je navodno tako čovekoljubiva ideologija socijalizma „novom čoveku“, na kojem je bila zasnovana, pomagala da se formira. Stoga

je u glavnom državnom interesu ujedinjene Nemačke u početku i dalje bio antitotalitarizam. Na to u početku nije uticao ni sve veći značaj suočavanja sa desničarskom ekstremističkom ideologijom i nasiljem početkom 90-tih godina. Došlo je do talasa desničarskih napada i ubistava, na koje je politika, doduše ponekad sa zakašnjenjem, reagovala, a nastao je i veliki broj inicijativa i organizacija koje su se bavile tim pitanjem; savezna ministarstva za porodicu, unutrašnje poslove i socijalna pitanja u narednim godinama obezbeđivala su sve veća državna sredstva.⁴

Metodološke smicalice

Ipak, od sredine devedesetih godina odvijala se postepena dvostruka reinterpretacija koja je polako potkopavala antitotalitarni konsenzus: s jedne strane, levičarski ekstremizam je u svom postojanju, ili bar u svojoj opasnosti, sve više negiran. Desničarski ekstremisti su, prema toj interpretaciji, želeli da ostvare loše ciljeve pogrešnim sredstvima, dok su

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 84-87, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/kampf-gegen-rechts

2 Hannah Arendt: Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft, Pieper Verlag, 8. Aufl., München 2001.

3 Frakcija Crvene armije. (Prim. prev.)

4 Budžet samo Ministarstva za porodicu u međuvremenu iznosi više od 200 miliona evra godišnje - u poređenju sa 25 miliona tokom mog mandata (2009-2013).

levičarski ekstremisti, navodno, želeli da ostvare dobre ciljeve pogrešnim sredstvima – i takvo tumačenje ustalilo se u velikoj meri. S druge strane, iz suočavanja sa desnim ekstremizmom razvila se „borda protiv desnice“. Ko veruje da je ovde reč samo o jezičkoj nemarnosti, navičan je. Mnogima koji su aktivni u „borbi protiv desnice“ zapravo je stalo do toga da se suzbije sve što im ne deluje dovoljno levo orijentisano, dovoljno progresivno. Stara teza iz '68. da je kapitalističko društvo pretfašističko ovde i dalje odjekuje – dopunjena dvama novijim uverenjima da je naš zapadni način života i privređivanja „strukturalno“ destruktivan i isto tako „strukturalno“ diskriminatoran.

Ova „borba protiv desnice“ naučno se potkrepljuje studijama i publikacijama koje se redovno objavljuju i koje se najčešće oslanjaju na koncept tzv. „grupnog neprijateljstva prema ljudima“, koji su obeležili sociolog Wilhelm Hajtmajer (Wilhelm Heitmeyer) iz Bilefelda, a potom i njegov sledbenik Andreas Cik (Andreas Zick).⁵ Obrazac ovih studija je očigledan: političke tvrdnje namerno se formulišu tako da se sa njima slažu ne samo desničarski ekstremisti već da obuhvate i teme i stavove koji su važni građanski orijentisanoj populaciji koja se nalazi desno od centra na političkom spektru. Upućeni će odmah prepoznati da saglasnost u tom slučaju vodi ka pozicioniranju na skali desno orijentisanog ekstremizma koju koriste autori studije. Međutim, ispitanik koji nije upoznat sa

metodološkim smicalicama ovakvih istraživanja, a koji samo želi da makar donekle izrazi svoj politički stav, može ipak biti naveden da se složi, jer umereni i razumno formulisani stavovi iz građanskog spektra uopšte nisu ponuđeni kao odgovori.⁶

Na taj način ove studije gotovo uvek dovode do zaključka o „ekstremizmu centra“ i svake godine nailaze na širok i uglavnom nekritičan odjek u medijima. Fondacijama i nevladinim organizacijama koje se nalaze levo od centra na političkom spektru tako uspeva da temu „desničarskog ekstremizma“, odnosno „borbe protiv desnice“, drže visoko na političkoj agendi i time učine svoje državno finansiranje nedodirljivim. Međutim, poslednjih godina upravo je u građanski orijentisanoj populaciji porasla svest o moći ove populacije da obeleži kulturu, vrednosti, način razmišljanja, sasvim u duhu Antonija Gramšija (Antonio Gramsci).

Utisak je bio zapanjujući kada su tokom kampanje za izbore za Bundestag,

5 Vgl. Wilhelm Heitmeyer (Hrsg.): Deutsche Zustände. Jährliche Studienreihe, Suhrkamp Verlag, 2002 bis 2011; „Die distanzierte Mitte“. Studien und Gutachten der Friedrich-Ebert-Stiftung unter Leitung von Andreas Zick und Beate Küpper, www.fes.de/referat-demokratie-gesellschaft-und-innovation/gegen-rechtsextremismus/publikationen/studien/gutachten [Letzter Zugriff: 01. 10. 2025].

6 Vgl. Kristina Schröder: „Diese Rechtsextremismus-Studie verengt den legitimen Meinungskorridor in Deutschland“, in: Die Welt, 02.10.2023, www.welt.de/debatte/kommentare/plus247761620/Kristina-Schroeder-Die-methodischen-Taschenspieler-Tricks-der-Umfragen.html [letzter Zugriff: 01. 10. 2025].

samo nekoliko sati nakon žestoko osporavanog zajedničkog glasanja CDU-a⁷, FDP-a⁸ i AfD-a⁹ krajem januara 2025, već održani prvi tihi protesti ispred lokalnih kancelarija CDU-a. U roku od jednog dana pojavili su se organizovani apeli, video-klipovi i peticije. A manje od 48 sati nakon poslednjeg glasanja, 160.000 ljudi demonstriralo je ispred Rajhstaga pod sloganom „Ustanak pristojnih. Mi smo zaštitni zid“. Na spomeniku Stub pobeđe pritom je projektovana poruka: „Ceo Berlin mrzi CDU“.

Takva moć mobilisanja ljudi je impresivna – i sigurno se ne može objasniti samo time da se u eri sms poruka sve odvija brže. Ono što ovde postaje jasno jeste snaga delovanja organizacija koje imaju snažnu finansijsku podršku, koje se međusobno podstiču i koje imaju široku medijsku podršku, a koje su „nevladine“ samo u tom smislu što njima ne upravlja direktno država. One se, međutim, uglavnom finansiraju iz državnih sredstava i sve češće preuzimaju i zadatke države.

Osnovne smernice za borbu protiv ekstremizma

Nova vlada pod vođstvom CDU sada ima priliku da borbi protiv ekstremizma vrati njen izvorni smisao. Osnovne smernice koje slede mogle bi biti od pomoći.

Prvo: Slobodarska država mora biti da bude uzdržava pri označavanju nečega kao „ekstremizma“. Neophodno je da se precizno i razumljivo obrazloži u

kojim konkretnim slučajevima i iz kojih konkretnih razloga se smatra da je opravdana tako ozbiljna kvalifikacija. Svakako je neophodno da se izbegavaju dvostruki standardi ili izražavanje lažnog poštovanja prema ekstremizmima koji nose u sebi religijski prizvuk.

Drugo: U okviru našeg ustava, zadatak države nije da formira spektar različitih mišljenja, već da omogući pluralizam.

Treće: Beutelsbaški konsenzus, osnovni dokument iz 1976. godine, i danas je vodič, ili bar ideal, za političko obrazovanje u Nemačkoj. Njegove dve ključne ideje su „zabrana premoći“, po kojoj učenici ne smeju da budu indoktrinirani određenim mišljenjima, i „zahtev kontroverznosti“, po kojem teme koje su u društvu sporne moraju i u nastavi da budu predstavljene kao kontroverzne. Ova dva principa izuzetno su pogodna da budu i smernice u borbi protiv ekstremizma.

Četvrto: Država raspolaže uspostavljenim strukturama političkog obrazovanja koje kontroliše parlament, na koje bi prvenstveno trebalo da se osloni i u okviru prevencije ekstremizma. Ukoliko postoji želja da se dodatno po-

7 Hrišćansko-demokratska unija. (Prim. prev.)

8 Liberali odn. Stranka slobodnih demokrata. (Prim. prev.)

9 Alternativa za Nemačku. (Prim. prev.)

drže pojedine, posebno primerene inicijative, treba da se vodi računa da one zaista budu široko utemeljene u građanskom društvu. Jedan pokazatelj za to je kada se inicijative uglavnom finansiraju donacijama, članarinama ili sredstvima podrške, na primer iz privatnih fondacija, pri čemu najviše pedeset, a još bolje trideset procenata njihovog godišnjeg budžeta dolazi iz državnih sredstava.

Peto: Politička neutralnost nevladinih organizacija koje imaju podršku države mora ponovo početi da se podrazumeva u demokratiji.

To ne znači da pojedinačna inicijativa unutar ustavnog okvira ne sme da se pozicionira desno ili levo od centra,

pod uslovom da se drži principa Beutelsbaškog konsenzusa. Međutim, generalno posmatrano, inicijative koje dobijaju podršku moraju, kada se radi o njihovim političkim pozicijama, otprilike da budu u skladu sa spektrom mišljenja stanovništva.

Šesto: Ove inicijative moraju se podvrgnuti onome što bi pri pažljivom raspolaganju poreskim sredstvima trebalo da se podrazumeva, a to je nezavisna i otvorena evaluacija njihovog rada. Zadatak te evaluacije je da, pomoću nešto operacionalizovanih parametara, proceni da li ispitivane aktivnosti barem donekle doprinose ostvarivanju cilja: zaštititi naše slobodarske demokratije od ekstremističkih reči i dela.

Promena ka autoritarnom

**Kristofer Bekman
(Christopher Beckmann)**

Rođen je 1966. godine u Esenu, doktor istorijskih nauka, referent u Službi za nauku / Arhiv za hrišćansko-demokratsku politiku, Fondacija Konrad Adenauer.

Istorijska iskustva sa postavljanjem društvenog mira iznad svega¹

Koji su uzroci umiranja demokratije? Sagledavajući iskustva 20. veka, uobičajeni odgovori glase: vojni poraz, građanski rat, revolucija ili vojni puč. Međutim, bližim posmatranjem dolazimo do još jednog uzroka, koji je danas ponovo aktuelan i izuzetno zabrinjavajući.

Američki autori Stiven Livitski (Steven Levitsky) i Dejvid Ziblat (David Ziblatt) obradili su ovu temu u svojoj knjizi iz 2018. godine *How Democracies Die*: demokratije umiru (takođe) iznutra, kroz izbore, kada sve više birača poveruje da antidemokratske, autoritarne snage navodno nude bolja rešenja za postojeće probleme i spremni su, zarad navodnog društvenog mira, da prihvate i urušavanje demokratskih principa i suspendovanje do tada obavezujućih pravila.

1 Prvo izdanje u: Die Politische Meinung, 70. Jg., Nr. 593, decembar 2025, str. 96-101, www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/der-umschwung-zum-autoritären

Još pad Vajmarske republike, što je do danas verovatno najintenzivnije proučavani primer demokratije koja je umrla ne revolucionarnim, već legalnim putem, bio je u velikoj meri povezan sa ogromnim usponom Nacionalsocijalističke nemačke radničke partije (NSDAP) na izborima za Rajhstag 1930. godine. Sa 37,9 procenata u julu 1932. ta stranka je ostvarila najbolji rezultat koji je do tada neka politička partija u Nemačkoj postigla na izborima na državnom nivou. Jedino je Socijaldemokratska partija (SPD) na izborima za Vajmarsku nacionalnu skupštinu 1919. dobila isti procenat glasova. To je bio dovoljan razlog, naročito u svetlu aktuelnih dešavanja u SAD, Mađarskoj, Poljskoj, Francuskoj, pa i kod nas, da se postavi pitanje u čemu se sastojala i sastoji „privlačnost autoritarnog“, kojoj su ljudi u demokratskim sistemima masovno podlegli, a danas se čini da ponovo podležu. Jednako ima smisla osvrnuti se i na eroziju, a potom i na uništavanje demokratije u Vajmaru.

Zašto je propala prva nemačka demokratija?

Naravno, tako složen proces kao što je pad prve nemačke demokratije bio je rezultat mnogobrojnih, na nesreću međusobno povezanih faktora:

- opterećenje koje su činile odredbe iz Versaja, smatrane duboko nepravednim i kojima je bila potrebna revizija;
- „legenda o ubadanju noža u leđa“, prema kojoj je „nemačka vojska, nepobediva na bojnopolju“ navodno izdata i uništena od strane novih republikanskih elita;
- manjkavosti i rupe u ustavu, koje u kriznim situacijama mogu imati vrlo problematične posledice;
- trauma hiperinflacije iz krizne 1923. godine, koja je uništila svu imovinu čuvanu u novcu i dovela do osiromašenja značajnog dela srednje klase, postavši deo kolektivnog sećanja Nemaca;
- sve veća fragmentacija društva i političkog spektra stranaka;
- od 1929. godine sve teža ekonomska kriza, koja je išla uz sve veću nezaposlenost i dovela do osiromašenja ogromnog broja ljudi, iscrpljujući otpornost mnogih i izazivajući masovni gubitak poverenja u politički sistem.
- politička kultura koja je, kao posledica iskustava iz Prvog svetskog rata, obeležena nasiljem.

Takođe ne treba prevideti da su demokratije u međuratnom periodu generalno sve više zapadale u krizu i bile ugrožene autoritarnim tendencijama, a u nekim slučajevima umele su i da im podlegnu. Kao primeri navode se fašistička Italija ili razvoj događaja u Španiji, Poljskoj, Mađarskoj, Rumuniji i Austriji. Generalno, period između Prvog i Drugog svetskog rata bio je obeležen postepenim uzmicanjem pred tek uspostavljenim demokratijama, tako da su u 1930-im godinama u Evropi demokratski ustrojene bile samo Velika Britanija, Francuska, Čehoslovačka, skandinavske zemlje i Švajcarska. Čak i u tim zemljama postojale su tendencije i ideje da se izvrši autoritarna transformacija političkog sistema, isto kao i u SAD tokom serije ekonomskih, društvenih i političkih reformi „New Deal“ i Drugog svetskog rata, kada je predsednik Frenklin D. Ruzvelt (Franklin D. Roosevelt) imao do tada neviđena izvršna ovlašćenja.

Kapitulacija parlamentarnog sistema

U Nemačkoj su pomenuti faktori doveli do sve jače erozije i delegitimizacije demokratskog sistema Vajmarske republike i do masovnog gubitka poverenja u demokratske institucije i stranke. S jedne strane, rasla je kritika kompromisnog karaktera brojnih političkih odluka, koje su se „neretko tumačile kao ozbiljno kršenje principa doslednosti političkog stava“ (Henrik Tos (Hendrik Thoß)). S druge strane, često dugotrajni „sukobi među strankama“ koji su prethodili donošenju odluka, kao i sve teža ekonomska i društvena situacija, povećavali su podložnost građana antidemokratskim obrascima mišljenja na levoj i desnoj strani političkog spektra, prema kojima bi pojedinac trebalo da odbaci liberalni individualizam i da se bezuslovno podredi „narodnoj zajednici“ ili „kolektivu“. Ovi obrasci mišljenja obećavali su kraj sukoba, rešavanje postojećih kontradikcija i uspostavljanje društvenog mira, za kojim su mnogi čeznuli.

Sve veća skepsa prema političkim strankama i parlamentarnom sistemu mogla je da se nasloni na nemačku tradiciju „nepolitizovanosti“, koja je u „Refleksijama nepolitičkog čoveka“ Tomasa Mana, prvi put objavljenim 1918, pronašla svoj izraz koji se i danas često citira. Prema tom shvatanju, stranke

se nisu smatrale instrumentima za artikulisanje političkih interesa i za borbu oko kompromisa, usklađivanja interesa i rešenja oko kojih postoji konsenzus, već kao izraz partikularnih interesa, dopuštajući da se oni podrede bilo kako definisanom nacionalnom interesu ili „dobru naroda“.

Inače, još 1950. godine samo 53 procenta ispitanih građana Savezne Republike Nemačke podržavalo je sistem više-stranačja, dok je zapanjujućih, i zabrinjavajućih, 25 procenata bilo više za jednopartijsku državu. Odluka da se na izborima za predsednika Rajha 1925. godine izabere bivši carski generalfeldmaršal Paul fon Hindenburg (Paul von Hindenburg), koju je Hajnrih August Vinkler (Heinrich August Winkler) okarakterisao kao „konzervativno preoblikovanje Republike“, bila je u značajnoj meri oblikovana protivljenjem „stranačkim svađama“ i navodnim političkim „cenkanjima“. „Heroj iz Tannenberga“ se, nasuprot tome, pojavljivao kao simbol celokupnog naroda i sam je tokom predizborne kampanje isticao „značaj volje za jedinstvom“, „koja nema veze sa stranačkom politikom, već odgovara zdravom nacionalnom osećaju nemačkog naroda“.

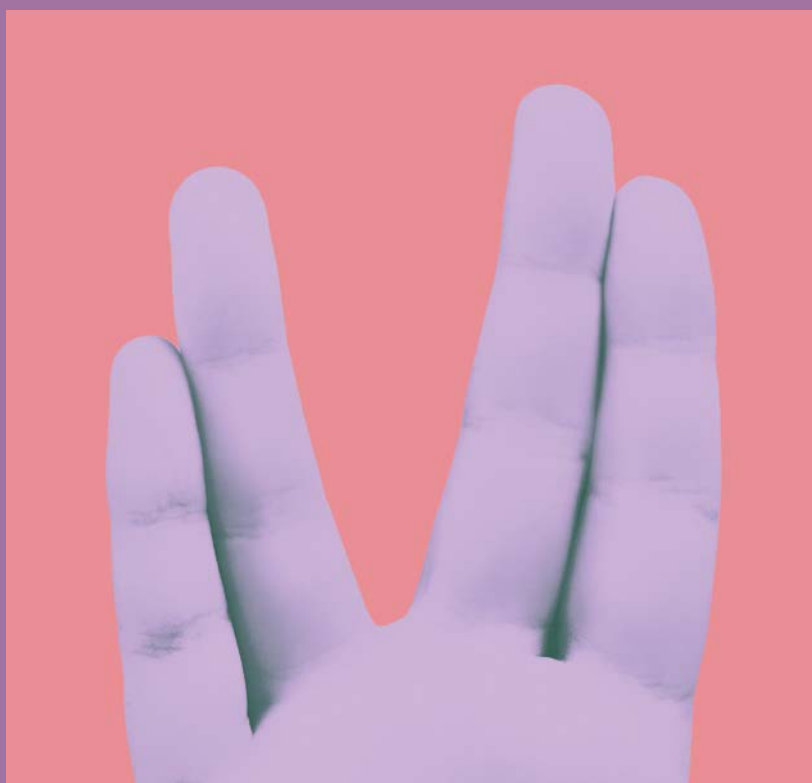
U retrospektivi radilo se o prvom osetnom porazu mlade Republike i to je bio simptom nezadovoljstva stranačkom demokratijom i čežnje za društvenim mirom i jedinstvom. Ova čežnja bila je pojačana, jer je mlada demokratija sve teže uspevala da se nosi sa opterećenjima, a stranke i udruženja ulagali su više energije u ostvarivanje svojih posebnih interesa nego u ukupnu odgovornost prema Republici. To što Rajhstagu od marta 1930. više nije polazilo za rukom da samostalno formira vladu sposobnu da ima većinu, moglo se smatrati kapitulacijom parlamentarizma. Obećanje Adolfa Hitlera (Adolf Hitler) da će brojne stranke, a time i partikularne interese koje one zastupaju, „očistiti iz Nemačke“, postajalo je sve većem broju ljudi sve privlačnije.

Nezadovoljena želja za jedinstvom i harmonijom

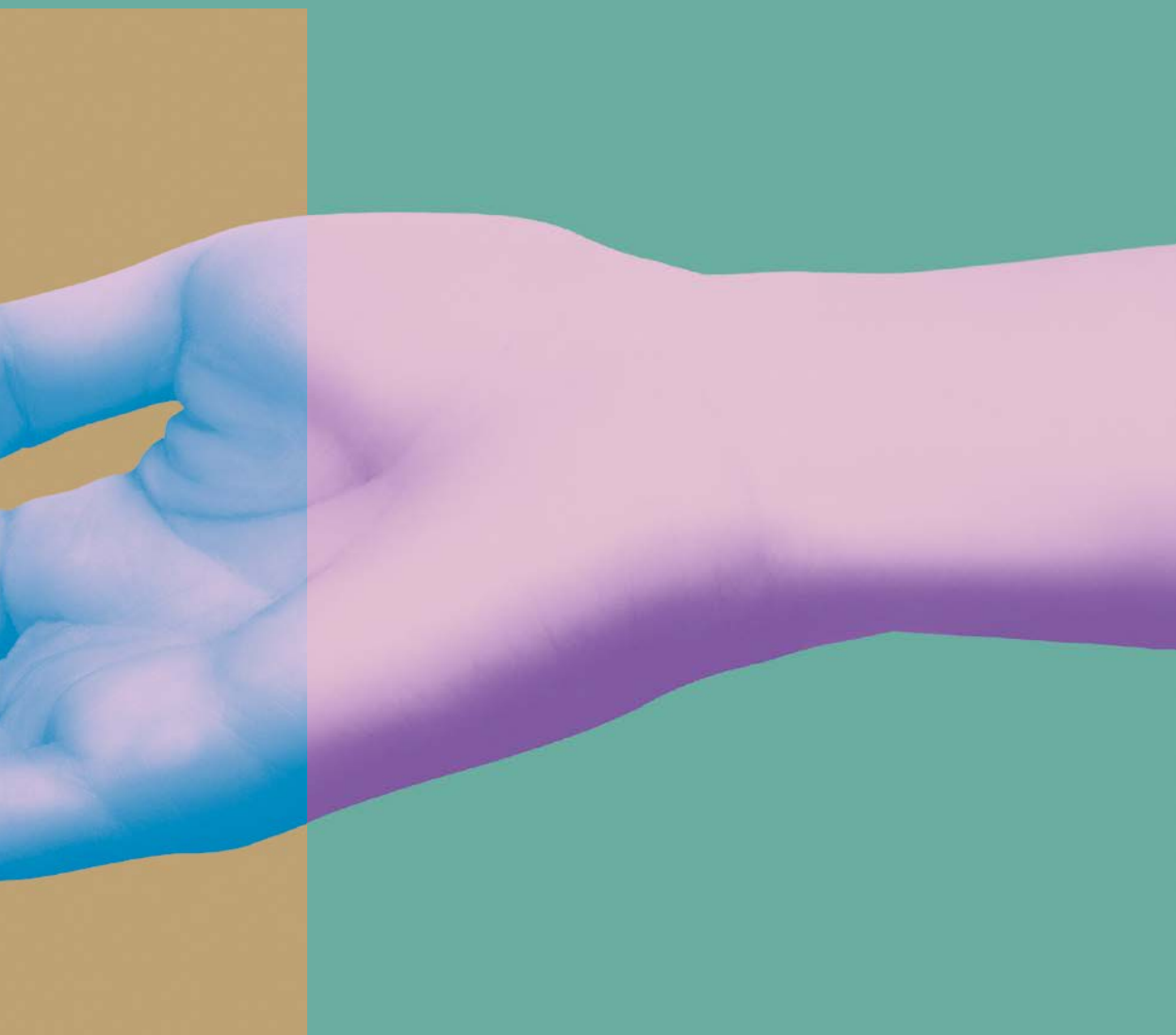
En Eplbaum (Anne Applebaum) je u svom ličnom, a u svojim nalazima krajnje zabrinjavajućem eseju „*Zavodljivost autoritarnog*“, sa osvrtom na savremene događaje, navela još dva važna aspekta koja su igrala ulogu u propasti Vajmarske repu-

blike, a koja danas imaju još izraženiji značaj. Tako, princip konkurencije, koji je sastavni deo liberalne demokratije, često nije u stanju da ponudi odgovore na dublja pitanja o nacionalnom ili ličnom identitetu, i ostavlja „nezadovoljenom čežnju za jedinstvom i harmonijom“. Različiti pokušaji da se sa stanovišta Ustava Nemačke zastupa ideja „ustavnog patriotizma“ mogu se tumačiti i kao naponi da se nadomesti ovaj deficit.

Pored toga, En Eplbaum smatra da želja za redukcijom kompleksnosti predstavlja jedan od razloga privlačnosti autoritarnog načina razmišljanja. Mnogi ljudi su preopterećeni ili jednostavno „nemaju želju da se upuštaju u složenosti“. Zbog toga prate političare koji obećavaju jednostavan „novi i uređeniji politički poredak“. Međutim, ako se društveni mir izdigne na nivo apsolutnog principa i shvati kao konačno stanje, a ne više kao nešto što se stalno mora iznova osmišljavati i što se mora kroz sporove i kompromise usklađivati, tada pretilo zaokret ka autoritarnom ili čak totalitarnom. Jer autoritarni režimi obećavaju konačni mir, odnosno zaustavljanje konflikata, i nastoje da ga sprovedu putem isključivanja, cenzure i nasilja.

Fondacija Konrad Adenauer (KAS) je fondacija koja isključivo deluje u neprofitne svrhe.

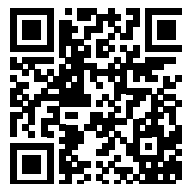
KAS deluje nezavisno u oblastima političkog savetovanja i obrazovanja. Od 1964. godine nosi ime prvog nemačkog saveznog kancelara, čije principe Fondacija sledi kao svoju obavezu. Fondacija je prisutna u mnogim zemljama sveta, a i u Nemačkoj ima razvijenu mrežu Obrazovnih centara.

Srbija i Crna Gora nalaze se trenutno u procesu tranzicije. Svim građanima društva, uključujući i političare, predstoje veliki izazovi koje treba prevazići: u ekonomskom, socijalnom i društvenom domenu.

Fondacija Konrad Adenauer želi u pozitivnom duhu da isprati ove procese. Naši seminari, radionice i konferencije treba da doprinesu boljem razumevanju principa Evropske unije, odgovornosti partija i parlamenta, poimanju pravne države i slobodnih medija. Posebno se obraćamo mladim i politički zainteresovanim ljudima.

Oblasti rada Fondacije Konrad Adenauer za Srbiju i Crnu Goru su:

- Političke partije i parlamentarno savetovanje
- Jačanje evropske sposobnosti Srbije i Crne Gore
- Uspostavljanje vladavine prava
- Pružanje informacija o socijalnoj tržišnoj privredi
- Obuka novinara
- Međureligijski i međuetnički dijalog
- Program stipendiranja.

Pomirenje kao društvena obaveza

Ogledi o odgovornosti,
dijalogu i poverenju

IZDAVAČ

Fondacija Konrad Adenauer
Beograd

ZA IZDAVAČA

Jakov Devčić

LEKTURA

Srđan Jovanović

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Predrag M. Popović

ŠTAMPA

Caligraph
Beograd

TIRAŽ

1.000

Prvo izdanje

ISBN 978-86-83312-02-3

kas.de/serbien

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316.7
321.7

POMIRENJE kao društvena obaveza : ogledi o odgovornosti, dijalogu i poverenju / [prevod sa nemačkog Sanja Katarić]. – 1. izd. – Beograd : Fondacija Konrad Adenauer, 2026 (Beograd : Caligraph). – 74 str. : ilustr. ; 24 cm

Kor. nasl. – Antologijski izbor. – Tiraž 1.000. – Str. 6-7: Predgovor / Jakov Devčić.

ISBN 978-86-83312-02-3

а) Дијалог

б) Демократија

COBISS.SR-ID 193485833

ISBN 978-86-83312-02-3

9 788683 312023 >